Тувинская республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

РСФСР-ниң Компартиязының
Тыва республика комитединиң,
Тыва АССР-ниң Дээди
Совединин болгаш Министрлер
Чөвүлелиниң органы

1990 чыл
октябрь
10
среда
№ 231 (14430)
(925 чыл
чедиргеттинген)
Эдээн 3 кап

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң Пленумунуң дугайында

ИНФОРМАСТЫГ ДЫҢНАДЫГ

1990 чылдың октябрь 8-те СЭКП Төп Комитединиң Пленуму ажылын эгелээн. Пленумга дараазында айтырыгларны киирген:

1. Чуртта байдал болгаш экономиканы рынок харылзааларынче шилчидери-биле холбаштыр СЭКП-ниң сорулгаларының дугайында.

2. Организастыг айтырыглар.

Пленумну СЭКП ТК-ның Чингине секретары М. С. Горбачев эге сөс-биле ажыткан.

Бирги айтырыг талазы-биле илеткелди СЭКП ТК-ның Чингине секретарының оралакчызы В. А. Ивашко кылган.

Пленум партияның XXVIII съездизинин соонда эрткен үеде СЭКП ТК-ның Секретариадының ажылының дугайында СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ТК-ның секретары А. С. Дзасоховтуң информациязын болгаш СЭКП ТК-ның комиссияларының база аппарадының дугайында СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ТК-ның секретары О. С. Шенининиң дыннадыын дыннаан.

Пленумнуң ажылында СЭКП-ниң Төп Контроль Комиссиязының кежигүннери, а ол ышкаш СЭКП-ниң төп органнарының составында кирбейн турар партия крайкомнарының, обкомнарының болгаш округ комитеттериниң бирги секретарьлары, СЭКП-ден ССРЭ-ниң улус депутаттары, эртемденнер, партия солуннарының болгаш журналдарының редакторлары, чамдык өске-даа ведомстволарның болгаш организацияларның төлээлекчилери киржип турар.

Санал бергеннер: С. А. Калинин — Рыбинскиниң мотор кылыр бүдүрүлге каттыжыышкынының партком секретары, Ярославль область, И. И. Мельников — Москваның М. В. Ломоносов аттыг күрүне университединиң партком секретары, С. И. Гуренко — Украинаның Компартиязының ТК-зының бирги секретары, Б. П. Гуселетов — Свердловскиниң инженер-педагогиктиг институдунуң доцентизи, Ю. А. Прокофьев — партия Москва хоорк комунуң бирги секретары, А. С. Камай — Белоруссияның Компартиязының ТК-зының ийиги секретары, В. С. Липицкий — СЭКП ТК-ның чанында Марксизм-ленинизм институдунуң сектор эргелекчизи, СЭКП-де демократтыг платформаның реформатор-коммунистериниң секциязының оргбюро кежигүнү, Л. П. Кравченко — СЭТА-ның чингине директору, И. К. Полозков — РСФСР-ниң Компартиязының ТК-зының бирги секретары, М. А. Чартаев — Орджоникидзе аттыг колхозтуң даргазы, Дагестан АССР, Р. А. Медведев — чогаалчы, ССРЭ-ниң Дээди Совединин кежигүнү, У. Караманов — Казах ССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы, Б. В. Гидаспов — СЭКП ТК-ның секретары, партия Ленинград обкомунуң бирги секретары, А. К. Моркунас — «Тверячюс» колхозтуң тракторизи, Литва ССР, Р. М. Худайбергенова — Узбекистанның Компартиязының Хорезм обкомунуң бирги секретары, В. Я. Демин — Ивановонуң П. С. Батурин аттыг химия заводунуң аппаратчиги, М. Ф. Ненашев — ССРЭ-ниң Телевидение болгаш радио дамчыдылга талазы-биле күрүне комитединиң даргазы, В. Д. Кадочников — партияның Свердловск обкомунуң бирги секретары, Р. И. Савина — Черниговтуң бүдүрүлге-садыгның пөс-таавы-даараныла каттыжыышкынының аргыкчызы, Украин ССР, А. Н. Мальцев — Горькийниң көдээ ажыл-агый институдунуң доцентизи, А. М. Масалиев — Киргизияның Компартиязының ТК-зының бирги секретары, Л. В. Потапов — партияның Бурят республика комитединиң бирги секретары, В. Х. Бамбаев — партияның Калмык республика комитединиң бирги секретары, А. А. Гусев — Эстонияның Компартиязының ТК-зының секретары, Эстонияның Компартиязының Морской райкомунуң бирги секретары, Таллинн хоорай.

Пленумнуң доктаалын белеткээр талазы-биле редакция комиссиязын тургускан.

СЭКП ТК-ның Пленуму бодунуң ажылын октябрь 9-та уламчылаан.

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ эге сөзү

Элээн каш онзагай саналдар бар. Бирээде, Пленумну ийи хүн дургузунда эрттирип четтингиптер керек. Чүге ийи хүнүл? Чүге дээрге бо айтырыглар талазы-биле хөй кижилер сөс алыксап турар дээрзи Пленум бүдүүзүнде билдинген. Бирги айтырыгның ужур-дузазы улуг, ол айтырыгта далашкан херээ чок, оон ангыда ийиги айтырыг база бар болгай.

База бир санал. Пленумга чугаа айтырыгларның бүгү талаларының — рынок-биле холбаштыр СЭКП-ниң туружунуң-даа, ТК-ның ажылының-даа дугайында болур чүве болганда, бирги айтырыг талазы-биле эш Ивашконуң илеткелиниң соонда XXVIII съездиниң соонда эрткен үеде ТК-ның Секретариадының ажылының дугайында дыннадыг кылыры-биле эш Дзасоховка, СЭКП ТК-ның комиссияларының болгаш аппарадының дугайында дыннадыг кылыры-биле эш Шенинге сөс бээр, а оон соонда бүгү үүлдерни калы чугаалажыптар.

Мынчаар кылыр болза эргежок чугула бүгү информацияны эштер алыр аргалыг апаар-дыр.

Эш Ивашкога сөс бээр мурнунда, удурланмас болзуңарза, кыска эге сөс чугаалаар бодай-дыр мен. Дөрт чадалыг мындыг система бар-дыр. Ол дээрге эге сөс — 20 минута, эш Дзасоховка болгаш Шенинге — 15-15 минута, илеткелчиге шак чедир ye бээр. Ындыг бе, Владимир Антонович? Оон соонда саналдарга 10—10 минута. Чурумга хамаарыштыр чугаалаар ужурлуг үүлүм бо-дур.

Айтырыг тыптып келди бе, эштер?

Үннер. Чөпшээрежип тур бис.

М. С. Горбачев: Уламчылап болур ышкажыл? Канчап баары кесту-ле бээр ыйнаан. Саналдаттынган чурумну хүлээп алыр-дыр.

Хүн чурумунуң айтырыгларын чугаалажыр болгаш илеткелчиге сөс бээр мурнунда чамдык бодалдар чугаалаарын чөпшээреп көрүңер.

Хүн айтырыында партияның сорулгаларын киирип турары таварылга эвес. Эрткен айларда чуртта тургустунган байдалдарның анализинче улуг кичээнгейни угландырып келген бис. Шугумчүлекчи болгаш харылсалгалыг туруш келир үедеги политиктиг угланыышкынны ажылдап кылыр арганы берген. Маңаа мен хамыктын мурнунда партияның XXVIII съездизинин шиитпирлерини болгаш өске-даа үүлдернин дугайын чугаалап тур мен.

Амды байдалдарга дүүштүр партияның ажылынче кичээнгейни ТК-ның бо Пленумунга угландырары чугула деп бодаар мен. Амды үеде биске кол үүл — партия организацияларының, партия комитеттериниң, бүгү коммунистерниң ажыл-чорудулгазын практиктиг ажыл-хөрөктерже, боттуг ажылче хаара тудары чугула. Коммунист массаларның сагыш-сеткила-даа ындыг, оон туржук, ниитилелдиң сагышсеткили база ындыг боон турары оон-даа чугула дээрзин бистер билип турар бис, ону силер-даа бадыткан боор силер.

Съезд бүдүүзүнде политиктиг тодаргай айтыышкынны ажылдап кылырының эргежок чугулазының дугайында айтырыг тургустунуп турду. Олар ам бар-дыр, үүгле ажылдаар херек. Ол дээрге дыка шыңгыы үүл-дүр. Чуртка берге, эргилделиг бо үеде партия политиктиг энергиязын болгаш бодунуң күүзүн чугула-даа болза ийи-чаңгыс айтырыгларга, туруштарның кайдаазын, чедер-четпес талаларын тодарадырына чарыгдаарын, партияның иштики айтырыгларына кызыгаарланырын болдурбас ужурлуг бис. Ынчаар кылбас болза, ол массаларга бодунуң ат-алдарын оскунуп болур. А ону партияның бодунга-даа, амды болгаш келир үеде амыдыралынга-даа, хамыктың мурнунда, бистиң өндүр улуг херээвис — эде тургустунуушкунуңуң туружундан-даа көөрге болдурбас ужурлуг үүл-дүр.

Бир эвес дөмей-ле орукту ажыдар ужурлуг ниитилелде болуп турар ханы өскерлиишкиннерни бистиң партийжи чамдык эштеривис чедир медереп билбейн турар. Ындыг кижилер дээрге-ле бот-баш миннир, шын-эвес санаашкыннар, чазыглар кылыр, харын-даа өске кижилернин кара сагыжын илереткенинин түнелиг-дир. Бо дээрге шын эвес угаашкынны будулуушкун-дур, эштер. Чүнү чазыпканывыстан улам хөйнү, эде кылып ап болур турганывысты бистер ам көрүп тур бис. Ындыг-даа болза бо эргилде черле чайлаш чок. Чайлаш чок. Чурттуң амыдыралы моон соңгаар ынчаар чорбас, ол шиитпирлиг өскерлиишкиннериң оруунче кирген турар ужурлуг.

Бо Пленумнуң сорулгазы, оон кол айтырыы — эргилденни чугулазын ханыладырын медереп билиринде деп бодап турар мен. Чайгылчак чорукту ажып, СЭКП-ниң XXVIII съездизинин хүлээп алганы — коммунистерниң конструктивтиг ажылын күштелдирери дээш туружрунун салым-чолу дээш шиитпирлиг туржур херек.

Рынокка хамаарыштыр СЭКП-ниң XXVIII съездизи тода болгаш билдингир туруштуг болган болгай. Калбак дискуссияларын, эртемге үндезилеттинген шыңгыы рындан оон башкарыкчы партия болур байдалын камгалап арттырыш шыдаар аргазы, оон төөгүлүг салым-чолу шиитпирлии-биле хамааржыр. Ынчангаш эн чугула үүл — партияның бистин ниитилелде ойнап турар ролюнуң болгаш оон салдарының күжүнге чаартылгаларның чедип алыышкыны оон хөйү-биле хамааржыр. Партияның ужур-дузазын кудуладыр азы ону берге байдалга таварыштырар дээн хөөнүг эвээш эвес үзелбодаллар, ангы-ангы саналдар турза-даа, ол бодунуң ролюн ойнавышаан.

Үеним байдалынга хамаарыштыр хөделирнге партияга кым кончуг шаптыктап турарыл? Оон бүгү дазылы — дөгейленген эрги бодаашкыннарның тевиннде. Партияга херек кырында айыыл чогум-на ында деп, мен бодап турар мен. Ниитилелде чаартылгалар кестүп келген үеде инициативаны чидирери айыылдыг. Чүгле бойдуска эвес, харын ниитилелге болгаш политикага куруг чер турбас дээрзи билдингир болгай. Бистер силер-биле көрүп-даа тур бис, партияның, ылангыя оон туружу кошкак черлерден ону үндүр кызыпкаш, бистиң ниитилелдиң политиктиг туружуң өске ужур-утка-биле долдуруп алыр дээр орадажыышкыннар туруп турар-дыр.

Бодунга дөмей-ле орукту ажыдар ужурлуг ниитилелде болуп турар ханы өскерлиишкиннерни бистиң партийжи чамдык эштеривис чедир медереп билбейн турар. Ындыг кижилер дээрге-ле бот-баш миннир, шын-эвес санаашкыннар, чазыглар кылыр, харын-даа өске кижилернин кара сагыжын илереткенинин түнелиг-дир. Бо дээрге шын эвес угаашкынны будулуушкун-дур, эштер. Чүнү чазыпканывыстан улам хөйнү, эде кылып ап болур турганывысты бистер ам көрүп тур бис. Ындыг-даа болза бо эргилде черле чайлаш чок. Чайлаш чок. Чурттуң амыдыралы моон соңгаар ынчаар чорбас, ол шиитпирлиг өскерлиишкиннериң оруунче кирген турар ужурлуг.

Бо Пленумнуң сорулгазы, оон кол айтырыы — эргилденни чугулазын ханыладырын медереп билиринде деп бодап турар мен. Чайгылчак чорукту ажып, СЭКП-ниң XXVIII съездизинин хүлээп алганы — коммунистерниң конструктивтиг ажылын күштелдирери дээш туружрунун салым-чолу дээш шиитпирлиг туржур херек.

Рынокка хамаарыштыр СЭКП-ниң XXVIII съездизи тода болгаш билдингир туруштуг болган болгай. Калбак дискуссияларын, эртемге үндезилеттинген шыңгыы анализтиг түнелинде ол кылдынган дээрзин сактып тур боор силер. Он-он чылдар иштинде туруп келген стереотиптерни болгаш догмаларны эде көрүп, быжыг туруштуг диртип келген хөй үүлдерни октаап бис. Бистиң эрткен бүгү идеологиявыс социализмни рынокка таарышпас, а рынокту социализмче халдаашкын деп көргүзүп турган. Шын харын, 1917 чылда чурттун туруп алгаш, өске орукче шилчий берген бюрократчы арга-биле тургускан социализмче халдаан бис.

Рынокче киреринің үезинде кестүп келген байдалларда олче шилчириниң эн ажыктыг арганларын дилеп турар ангы-ангы саналдарның үскүлежишкининиң үезинде партия бодунуң чогаадыкчы болгаш политиктиг арга-күжүн съездиниң шиитпирлеринге үндезилээш, массаларга бодунуң ажыл-чорудулгазының киржилгезин-биле ажылчы чонну калбаа-биле деткиирни хандырар ужурлуг.

ТК-ның Пленумунга бистиң ниитилелге бо амыдыралчы чугула айтырыгны сайгарып чугаалажыры чогум-на ындыг байдалга эртер боор деп бодаар-дыр мен. Бо дискуссия бистерге эргежок чугула ужур-дузалыг, чүге дизе рынокче шилчириниң программазын белеткээриниң эн сөөлүг үечадазынче кирген. Ангы-ангы төлевилелдерде болгаш саналдарда кирген тодаргай үүлдерни ынаа деткиир апаар. ССРЭ-ниң Дээди Совединиң доктаалын өзугаар бо ажыл чурттуң Президентизиниң удуртулгазы-биле кылдынар дээрзи билдингир. Чугаа болза бүгү талазын дугуржуп, эдип каан кандыг-бир документ дугайында эвес, а ниитилелдиң, бүгү эвилелдиң, автономнуг республикаларның, хөй-иниг организацияларының болгаш политиктиг угланыышкынарның калбак кезээн долгандыр каттыштырып болур программа дугайында чөпүп турар. Ниитизи-биле чугаалаарга — бистиң ниитилелдиң бүгү патриотчу күштери-дир.

Рыноктан баш удур сестир болгаш коргар чоруктардан ниитилелдиң чайлаарынга дузалаары партияның база бир чугула сорулгазы деп көрүп турар мен. Рынокче шилчилге дээрге ажылчы чоннуң эргe-ажыктарынга өскерлири болгаш капиталистиг дарлалды катап тургузары-даа чижектиг янзы-бүрү үй-балай бодаашкыннар-биле канчап-даа чөпшээрежип болбес-ла болгай. А ындыг бодалдар коммунистерниң арадында безин бар.

Рынокче шилчилге бодүүн эвес херек деп чүве билдингир. Чугаа болза ниитилел амыдыралының бүгү байдал-шинчизин эде кылырының дугайында чөрүп турар. Оон кадында бистиң чуртувус ышкаш хөй-хөй айтырыгларга бастырган, төөгүлүг, психологтуг, национал, экономиктиг ылгалдары болгаш аргалары-биле онзаланып турар чуртка хамаарыштыр алырга аан. А ол шилчилге бүрүү-биле кижиниң эрге-ажыктары-биле негеттинген болгаш оон сорулгазы — ажыктыг, кижиже угланган экономиканы тургузары, салым-чаланны база күш-ажылчы чүткүлүг деткиирингe, күш-ажылының түнелдеринге улуг сонуургалдыг болур чорукка байдалдарны тургузары болур деп чүвени угаан билири ыңгыл. Чүгле рынок экономиказының оруу-биле чорааш бис команда өзугаар ажылдаарындан, азырадыкчы хөөннерден болгаш деннештирилгеден, монополияжыдылгадан база хамык-ла үүлдерниң чеднишезинден адырлып болур бис деп чүве ам биске билдингир. Ынчангаш оон салдары-биле — көрүнмээн үндут хавырарының, хөөли алыр-бээрниң, чижеенээр чоруктарның болгаш ажыт экономиканың өске-даа ирээшкиннериниң калбак неп-тереэринден адырлып болур бис.

Рынок байдалдарында кижи бүрүзүнден оон шыдаар шаа-биле — кижи бүрүзүнге оон күш-ажылы-биле деп социалистиг принципти боттандырарынга аргалар ажыттынар. Амды байдалдарда рынок хоойлужудулга актыларының дузазы-биле социал-экономиктиг чорудуларны күрүнеден башкарарын, социал магадылалдарын, чурттакчы чоннуң, социал камгалалының калбак системазын тургузарын негеп турар. А бир эвес тодаргайы-биле чугаалаар болза, чаа социал политиканы чорударын негеп турар. Кандыг-даа экономиктиг модель боду бир ангы социал политикалыг болур, экономиканы өске-бир модели — рынок модели чаа социал политиканы негээр. Ындыг болганда, коммунистер арыг арын-нүүр-биле рынокче шилчилгенин политиказын боттандырар талазы-биле ажылче кирер ужурлуг.

Өнчү дугайында айтырыг кижилерни дүвүредип турар болгай. Бистиң хөй саныг экономиктиг болгаш социал бак-талалыг үүлдеривистин чылдагааны болза өнчүге күрүне монополиязы болур деп чүвеге шуптувус чөпшээрежип турар бис. Ол монополия өнчүнү ымныыдаа эвес болдурун, ажылга идиг берипшиниң болгаш ажыл-агыйжы инициативаны сы базып турар. Өнчүнүң хөй янзы хевирлериниң эргежок чугулазын билип турар бис. Ынчалзажок ажыл-херек тодаргай түнелдерже кирер дей бээрге, оон ужур-дузалын билбейн баары, харын-даа чөрүүшкүн тыптып келир. Өнчүнүң кезиин күрүнеии болдурарын соскатканының түнелиде, өнчү ажыт экономиканың кажар эолериниң, чаа байларның холунга кире бээр деп хөй-хөй кижилер коргун турар. Партияның сорулгазы өнчү хамаарылгазының төлевилеп турар чаартылгазының өзугаар утказын чонга чедиринде деп көрүп турар мен. Өнчүнү күрүеннинден аңылаарының чорудуунга ажылчы чоннарның киржилгезин хандырып турар ындыг идегелдиг магадылалдар көрдүнген турарын чонга көргүзер херек. Чүнүндаа мурнунда күш-ажылчы коллективтер боттары бүдүрүлгелериниң эолери болур ужурлуг. Рынокче шилчилгениң программазында чогум-на ындыг туруш салдының турар. Ынчаарга энергетика болгаш одалга үлетпүрү, транспорт болгаш харылзаа, экономиканың камгалал адыры ышкаш өскедаа ындыг бааза болур адырлар күрүнеиң контролюнга артары билдингир болгай.

Черни өнчү кылдыр эдилээри — кончуг улуг социал ужур-дузалыг айтырыг. Партия көдээге бүдүрүлгени организастаарының база ажыл-агый чорудулгазының ангы-ангы хевирлери дээш туржуп келген болгаш ол дээш туржур-даа. Бис көдээнің социал саартылгазының, ону эргежок чугула техника болгаш курлавырлар-биле хандырарының сорулгазы соңгаарладыышкын чокка шиитпирлеттинген турары дээш туржуп турар бис. Бо туруш ТК-ның март (1989 ч.) Пленумунуң шиитпирлериндe болгаш XXVIII съездиниң Программалыг медеглелинде эне тодаргай илергейлеттинген. Көдээде бүдүрүлгениң чепсей-хереклерлери эолдээри янзы-бүрү хевирлерлиг болзуп дээш СЭКП туржуп келген болгаш туржуп-даа турар. Кижини черниң эзи болдурар арганы бээр кылдыр чер ажыглалының эне ажыктыг хевирлериниң бирээзи болза, узун хуусаалыг аренда болуп турар. Чер участоктарын болгаш бүдүрүлгениң чепсек-хереклерин ылыг аренда үезинде ыытыуур салгап, а тодаргай байдалдарда — аренда эргелерин дамчыдып бээр арганыг болдурар.

База катап онзалап демеглээр бодай-дыр мен: бис-

(Төнчүзү 2-ги арында).

РСФСР-ниң Компартиязының Политбюрозунда

Ниитилел-политиктиг амыдыралда чидиг болгаш чөрүлдээлиг чорудуушкуннар, РСФСР-ниң Компартиязының Тургузукчу съездизинин хүлээп алганы шиитпирлерни күүседир талазы-биле шиитпирлиг хөделиишкиннерни калбартыры, болуушкуннарны дүрген болгаш ханы анализтээрин, черчерлерде байдалды билген турарын, принципиалдыг бүгү айтырыглар талазы-биле тодаргай туруштуг болурун үеним кыйгызынга биллиг болгаш шилин алган харыылардыг болурун негеп турар.

Маңаа холбаштыр РСФСР-ниң Компартиязының ТК-ның Политбюрозунуң хуралынга чамдык чугула айтырыгларны чугаалашкан.

Россияның партия организацияларының болгаш коммунистерниң хүлээп алырын четтикпейн маңаа турары РСФСР-ниң Компартиязының ажыл-чорудулгазының кол угланыышкынарының төлевилелин ажылдап кылып турарын чугаалашкан. Тургузукчу съездиниң дааскаңы өзугаар ТК-ның кежигүннериндeн тургускан ажылчын белүк съездиге болган дискуссияларны, республиканың парторганизацияларының болгаш коммунистериниң бодалдарын барымдаалап, материалдарны белеткээн.

Эде тургустунуушкун чорудуушкуннарын дүргедедир болгаш республиканың социал-экономиктиг, политиктиг болгаш угаан-бодал амыдыралын чаартыр айтырыглар талазы-биле РСФСР-ниң Компартиязының туружун илергейлеп, ажылчы чоннарның хереглелдеринге база негелделеринге харыылап турар тургузукчу уткашынарлыг, ажылгыр документнин саналдап киирери чугула деп көрген.

Экономиканы таарыштырып чогумчударынга болгаш рынокче шилчиринге, ылаңгыя өнчүнү, черни, үлетпүр бүдүрүлгелерин хуужудуп дамчыдын бээринге, РСФСР-ниң хамаатыларының социал эргелерин болгаш политиктиг хосталгаларын камгалаарынга хамаарышкан программаларга шын тодарадылгаларны бээринин эргежок чугулазын демдеглээн.

Компартиянын идейлиг платформазын, массаларга ажылдың методтарын болгаш хевирлерин, социалистиг шилип алышкынның туруштарында туруп турар деннилгелиг хөй-ниити шимчээшкиннери болгаш күштери-биле кады ажыллажылганын, чаартынган ССР Эвилелиниге Россияның катап тургустунуушкунуң эргe-ажыынга дүүштүр национал-дар аралының болгаш хамаатыы чөпшээрежилгенин оруктарын толарадып турар болуктерни ханы ажылдап кылырын саналдаан.

Белеткээн вариантыны документнинин концепциялыг үнелезинде кылдыр хүлээп алган. Ону ажыллап кылырын доозар, ниитилел эртемденнери-биле РСФСР-ниң КП ТК-га чөвүлел хуралдың материалдарын барымдаалаар сорулганы салган.

РСФСР-ниң Компартиязының ажыл-чорудулгазының кол угланыышкынарының төлевилелин парталга үндүрер болгаш ону партия организацияларынга чугаалажып көрген соонда РСФСР-ниң Компартиязының ТК-ның болгаш ТБК-ның каттышкан пленумунга чугаалажып көөрү-биле киирер.

РСФСР-ниң Компартиязының ТК-ның Политбюро кежигүннериниң күш ажылчы коллективтерге, партия организацияларынга хөй саныг ужуражыщынарының үезинде коммунистерниң, ажылчы чоннарның тургускан айтырыгларын, ол ышкаш Төп Комитетче аас, бижимел-биле киирген чүүлдерни хуралга чугаалашкан. Ажылчы чоннар РСФСР-ниң Компартиязынга улуг идегелди көргүзүп, ону оларның эргe-ажыктарын камгалап шыдаар политиктиг күш кылдыр көрүп турарын чер-черлерге ужуражыышкыннар, чагаалардың анализи, хамаатыларны хүлээп ап турган үе көргүскен. Оон-биле кады РСФСР-ниң Компартиязының ТК-зы, партия организациялары инициативаны ышкының, ниитилелге политиктиг халыыдаашкынны болгаш коммунизмге удур чүүлдерни доозулдуруп, чуртту хамааты чагыртпас чорукче, национал-дар аразының чорудаэлеринче кирип идип турар хоралакчы күштерге шиитпирлиг ойтур шавыышкынны бербейн турарын дувүрээшкин-биле чоп айтып турар.

Эвилелдешкен республикаларда орус дылга чугаалажыр чоннуң байдалынын, десненнер айтырының дугайында бодалдар солчуушкунуңун үезинде бо айтырыгны ССРЭ-ниң болгаш РСФСР-ниң Дээди Советтеринге чугаалажып көөрү-биле киирерин депутат коммунистерге саналдаан. Политиктиг чыллагааннар болгаш национал байдалы-биле ылгаттырган, чуртта турар черлерин каар ужурга таварышкан кижилерге бүгү талалыг деткимчеин болгаш дузаламчыны көргүзерин чедип алыр.

Политбюронуң кежигүннери чуртта ниитилел-политиктиг байдалды нарын болгаш озаллыг деп үнелээш, чоннуң революстуг чаалап алышкынынарынче, В. И. Ленинниң өөредиинче болгаш ат-алдарынче үрегленчи халдаашкынны кылып турар экстремисчи күштерге удур шиитпирлиг демиселди чорударын чугаалаан. «Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 73 чылының дугайында» СЭКП Төп Комитединиң Секретариадының медеглелин деткээн.

РСФСР-ниң Компартиязының ТК-ның эолчеглиг Пленумунга белеткеле хоорашкан айтырыгларны хуралга чугаалашкан.

ХҮН АЙТЫРЫЫ — РЫНОК ХООЙЛУЛАРЫ

ССРЭ-ниң Дээди Совединин дөртү сессиязының бешки неделязы октябрь 8-те Кремльге палаталарын ийи ангы хуралы-биле эгелээн. Депутаттарның кичээнгейинге «ССРЭ-ниң Күрүне банкызының дугайында» болгаш «Банкылар болгаш банк ажыл-чорудулгазының дугайында» ийи хоойлу төлевилелин эн баштай чугаалажып көөрү-биле киирген.

Рынок концепциязының кандыг-бир хевирин ыяап шилип алыры — бо айның төнчүзүнде боор чадавас деп, депутаттар санап турарлар. Ниитизи-биле алырга, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң саналдап киирген төлевилелге үнелээш, парламент, хоойлу тургузулгазынче дорт эгелеп киирипкен. Ол төлевилелдерни чазан черинден илеткелчи — ССРЭ-ниң Күрбанкызының даргазы В. В. Геращенко, парламентиден — Эвилел Совединин План болгаш бюджет-сан-хөө комиссиязының даргазының оралакчылары А. К. Орлов болгаш В. А. Губарев олар тодаргайы-биле депутаттарга таныштырган.

Хоойлу төлевилелдерниң тургузукчуларының болап турары-биле алырга, чуртту банк системазы ийи деннелдиг кылдыр тургустунар ужурлуг, тодаргайларга — үстүкүзүнге Төп банк, ССРЭ-ниң Күрбанкызы, ийигизинге — коммерция банкызының адынга каттышкан кредит-чаэли албан черлерниң арткан бүгү хевирлери турар ужурлуг. Эвилелдешкен республикаларның төп банкылары ССРЭ-ниң Күрбанкызының чергерде салбырлары эвес, а тускайлаа юридиктиг албан чери кылдыр көрүнер ужурлуг.

Банк ажыл-чорудулгазының дугайында хоойлу төлевилелиниң концепциязында кол чүүл болза, ол алырны чурттуң болгаш республикаларның дээди хоойлужудулга органының эргезинге киргени бооп турар.

Чаңгыс аай акша единицазын — рубльди чуртка хевээр арттырарының чугулазын депутаттар айтып турганнар. Ол ышкаш ССРЭ-ниң Күрбанкызын курлавыр банк деп эде алаарының дугайында саналлар база киирип турган. Ынчалза-даа ону хүлээп албайн барган.

Октябрьның 9-та банк системазының дугайында хоойлулар төлевилелдерниң баштайгы номчулгазы-биле чугаалажып көөрү доозар ужурлуг турган.

А. ДЗЮБЛО,
З. ЗЕНЬКОВИЧ.

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ эге сөзү

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

тин принципиалдыг корүүшкүнүвүс үдел дилечер [illegible] ажылын [illegible] бистин [illegible] болзуп дээш туржуп турар бис. Бүгү үүлдерни чоп боду шиитпирлезин.

Бистиң хөй национал дыг күүневистин эде шын тургуспаан шаанда ниитизи-биле. үүле эде тургустунуушкунуң чедишкининг болурунга эвес, харын тодаргай сорулгаларны — экономиктиг болгаш социал сорулгаларны шиитпирлээринге бүүрээри болдунмас дээрзин сөөлгү чылларда шуптувус тодаргай билдивис. Эштер. Амгы үеде ол айтырыг шиитпирлиг ужур-дузалыг болуп турар деп чугаалаар ийик мен. Бүгү үүлдер херек кырында оортан хамааржып турар. Бистиң ниитилеливистиң чугула бо адырында болдунуп турар үүлдер ханы сагышсыраашкынны болгаш сеткил дүвүрээшкинин болдуруп, шүүмүүлелдиг эвээш эвес саналдарны база бодалдарны тывыдыгыр турар. Чидиг состу чугаалаарындан кортпайн, бистиң Ада-чуртувустун салым-чолунуң дугайында чугаа болуп турарын демдеглээр апаар.

Бистиң хөй национал дыг күүневистин херек кырында өскерлириниң үе-чадазынче кирген-дир бис, ынчангаш ол чорудулганы болдуруп турары таарымчалыг бүгү өскерилгелериндаа, илдеп айыылды-даа тодаргай көрүп билир ужурлуг бис. Амгы чорудулгада бүгү-ле үүлдер багай деп чугаалаарын күзеп турар кижилерниң шын эвес — ынчаар көөр чорук бодунуң улустарының болгаш республикаларының национал чаа политика-биле холбаштырган кижилериниң сагышсеткилиниге чөрүшкек болур катап тургустунуушкунуң

ийик. Ынчалзажок ону чүгле чаңгыс талалыг көрүп, айыылды, ооң иштинде бистин Эвилелизиске, кады ажылдаашкынга бистин [illegible] болзуп дээш турган турар бис. Бүгү үүлдерни чоп боду шиитпирлезин.

Бистиң хөй национал дыг күүневисти эде шын тургуспаан шаанда ниитизи-биле, чүгле эде тургустунуушкунуң чедишкининг болурунга эвес, харын тодаргай сорулгаларны — экономиктиг болгаш социал сорулгаларны шиитпирлээринге бүүрээри болдунмас дээрзин сөөлгү чылларда шуптувус тодаргай билдивис. Эштер. Амгы үеде ол айтырыг шиитпирлиг ужур-дузалыг болуп турар деп чугаалаар ийик мен. Бүгү үүлдер херек кырында оортан хамааржып турар. Бистиң ниитилеливистиң чугула бо адырында болдунуп турар үүлдер ханы сагышсыраашкынны болгаш сеткил дүвүрээшкинин болдуруп, шүүмүүлелдиг эвээш эвес саналдарны база бодалдарны тывыдыгыр турар. Чидиг состу чугаалаарындан кортпайн, бистиң Ада-чуртувустун салым-чолунуң дугайында чугаа болуп турарын демдеглээр апаар.

Бистиң хөй национал дыг күүневистин херек кырында өскерлириниң үе-чадазынче кирген-дир бис, ынчангаш ол чорудулганы болдуруп турары таарымчалыг бүгү өскерилгелериндаа, илдеп айыылды-даа тодаргай көрүп билир ужурлуг бис. Амгы чорудулгада бүгү-ле үүлдер багай деп чугаалаарын күзеп турар кижилериниң шын эвес — ынчаар көөр чорук бодунуң улустарының болгаш республикаларының национал чаа политика-биле холбаштырган кижилериниң сагышсеткилиниге чөрүшкек болур катап тургустунуушкунуң

ниң ыяышкынынга удур түржурундан артык чугула сорулга ам коммунистерде чок. Советтериниң бүгү чаларының коммунист депутаттарынга бо сорулга база хамааржыр. Чүге дээрге эрге-чагырганың болгаш [illegible] сорулгаларынга ынчалзажок [illegible] кыннарны эскербеан турар кижилериниң бодалы база шын эвес.

СЭКП — улустарының национал катап тургустунуушкуну, суверенитеди, бот-тускайлаң чоруу болгаш ботбашкартынары дээш туржуп турар. Бистиң чуртувустуң тодаргай байдалдарында, ооң төөгүзүн, тургустунган культура, психология, угаан-бодал харылзааларын, демографтыг факторларны, улустарның хөй национал дыын, холушкаан, айыыл чок чорук негелделерин барымдаалан көрбүшаан, ол алыс сорулганы канчаар боттандырарыл — кол айтырыг ол-дур.

Улустарның катап тургустунарының, оларның боттускайлаң чоруун боттандырарының таарымчалыг оруу биистиң хөй национал дыг күүневисти ханызы-биле чаартырын, бүрүн эргелиг күүнелериниң эвилелин тургузарын дамчыыр ужурлуг дээрзин бүгү байдалдарның анализи болгаш сөөлгү чылларның дуржулгазы бадыткан турар. Биргээр чугаалаарга, катты-жылга эвилелин үрээринин болгаш бузарының оруу-биле эвес, а ону амгы үеги ооң хевирлериниге быжыглаарының оруу-биле чаартып хөгжүдери чугула. Ынчангаш кымныг-даа талазындан болдунуп турар чарылдырыкчы чоруккa удур, үрегдекчи, божаннадыкчы хөделиишкиннерге удур СЭКП шиитпирлиг туржуп турар. Ооң-биле чергелештир бистиң хөй национал дыг күүневисти ханызы-биле чаартыры дээш партия туржуп турар.

Чарылдырыкчы күштер-

ниң ыяышкынынга удур түржурундан артык чугула сорулга ам коммунистерде чок. Советтериниң бүгү чаларының коммунист депутаттарынга бо сорулга база хамааржыр. Чүге дээрге эрге-чагырганың болгаш [illegible] сорулгаларынга ынчалзажок [illegible] кыннарны эскербеан турар кижилериниң бодалы база шын эвес.

СЭКП — улустарының национал катап тургустунуушкуну, суверенитеди, бот-тускайлаң чоруу болгаш ботбашкартынары дээш туржуп турар. Бистиң чуртувустуң тодаргай байдалдарында, ооң төөгүзүн, тургустунган культура, психология, угаан-бодал харылзааларын, демографтыг факторларны, улустарның хөй национал дыын, холушкаан, айыыл чок чорук негелделерин барымдаалан көрбүшаан, ол алыс сорулганы канчаар боттандырарыл — кол айтырыг ол-дур.

Улустарның катап тургустунарының, оларның боттускайлаң чоруун боттандырарының таарымчалыг оруу бистиң хөй национал дыг күүневисти ханызы-биле чаартырын, бүрүн эргелиг күүнелериниң эвилелин тургузарын дамчыыр ужурлуг дээрзин бүгү байдалдарның анализи болгаш сөөлгү чылларның дуржулгазы бадыткан турар. Биргээр чугаалаарга, катты-жылга эвилелин үрээринин болгаш бузарының оруу-биле эвес, а ону амгы үеги ооң хевирлериниге быжыглаарының оруу-биле чаартып хөгжүдери чугула. Ынчангаш кымныг-даа талазындан болдунуп турар чарылдырыкчы чоруккa удур, үрегдекчи, божаннадыкчы хөделиишкиннерге удур СЭКП шиитпирлиг туржуп турар. Ооң-биле чергелештир бистиң хөй национал дыг күүневисти ханызы-биле чаартыры дээш партия туржуп турар.

Чарылдырыкчы күштер-

лер бодалын ындыг байдалдарда илергейлеп чугаалаарындан коргуп турар. Националистериниң болгаш кедергей өжөөтен кижилериниң кара сагыштыг тактиканын коммунистер соңгаан илередир ужурлуг. Бо талазы-биле шынчы, дидим сес болгаш хоойлунуң күжү эргежок чугула.

Байдал оңза харыысалгалыг болганын барымдаалааш, массалыг информация чепсектериниң хамчыгзыныңдугайында айтырыгны. Пленумга көдүрери эргежок чугула, деп санаар мен. Чаңгыс талалыг, хоозун үзел-бодалдарны чоңнуң санал-оналы кылдыр мегелевишаан, үк үзел-бодалдарны ниитилелге албадап нептередирин оралдажып турары канчап-даа таарышпас болгаш демократияның база ажык-чарлыг чоруктуң принциптериге удур, чөрүшкек болуп турар. Өжөөтен, дерзин үүлгедиглерни, а харын ооң түржук, фашист үзел-хөөннүг кижилериниң калчаалыг үүлгедиглерин демократияның илергейлээшкин кылдыр информацияның чамдык чепсектери көргүзе бээр канчап-даа таарышпас. А оларны чоң хүлээвейн, шиитпирлиг буруу шаап турарын көргүсвейн, карак ажыттап турар. Ажык-чарлыг чорук, демократия ол бе, ынчаш?! Чок, ол дээрге өскүдүкчү өжөөтен сорулгаларга ажык-чарлыг чоруктy ажыглап турары-дыр.

А массалыг информацияның чепсектеринде коммунистер бо дугайында чүге ыыттавайн турарыл? ТК-ның кежигүннери редакциялар-биле харылзааны доктаамал тудар, ацаа баар, административтиг хемчеглерни алырын негээн телеграммаларны партия Төп Комитединче анаа-ла чорудуп олурар эвес, а маргыжылгалыг чугаалажыышкыннарны кылыр ужурлуг

деп санаар мен. Ол дээрге хамыктың мурнунда, политиктиг сорулга-дыр. Кеску, ажык чугаа, харын — хөй-ниитинин оске организацияларының төлөөлекчилериниң, бистиң керээвистиң ченнишкинин болурунга бистиң чуртувустуң салым-чолунга херек кырында соңуургалдыг бүгү кижилериниң кижилгези-биле чугаа кылыр херек. Журналистериниң ролю ам дендиг улуг, чоннуң мурнунга харыысалганың сагыш-сеткилин шын турушту оларның кижи бүрүзүнге айтып бээр дээрзинге идеген турар бис.

Ленинниң тураскаалдарын, бистиң күүневистиң болган Ада-чурт культуразының хүндүлел демдектериниң, Ада-чуртту камгалаар дээш тулчуушкуннарга олтен дайынчыларның чевегдерин дорамчылап турарынга СЭКП шиитпирлиг удурланып турар. Шиитпирлиг хемчеглерни алырын кижилер негеп турар. Бо айтырыг талазы-биле Президентиниң Чарлың белеткээн болгаш ам ССРЭ-ниң Дээди Совединиң комитеттеринге ону чугаалажып көөрү арткан. Эрге-чагырганың республика болгаш чер-чер органнары бо айтырыгга быжыг турушту ээлээр ужурлуг. Коммунистериниң хүлээлгезин — дерзин үрегдекчи чоруккa удур угланган хөй-ниитиниң санал-оналын деткиири-дир.

Стратегтиг болгаш хүн бүрүнүн сорулгалары амгы байдалда кажангызындаа артык сырый холбашкан. Бүгү угланыышкыннарга ылаптыг шын бодап билир болгаш хөделир толээде, башкарыкчы партияда бистер ол дугайын тодаргай, эки билир ужурлуг бис. Дорту-биле чугаалаар херек: хереглел рыногун таарымчалыг болдурары, ниитилелге эрге-хоойлу чурумун болгаш сагылга-чурумну, хоойлу-дурумну, эрге-чагырганың авторитедин быжыглаары, керээлиг хүн-

дарын чедирип турар. Оларның чамдыызы чажыртынмайн-даа «багай болган тудум эки» деп принцип-биле хөделип, боттарының политиктиг идээргээшкинин кижилериниң экономиктиг байдалга таарымчаалы-биле хандырып ап турар. Удуртулганың алаандан өрү бүгү структуразын соңгаарлатпайн эде тургузары негеттинин турар. Бо талазы-биле ССРЭ-ниң Дээди Совединиң «Чурттун экономиктиг болгаш ниитилел-политиктиг амыдыралын чогумчалыг болдурарының хемчеглериниң болгаш Президентиниң бүрүн эргелериниге немелделериниң дугайында» шиитпири күүнеге эрге-чагырганың быжыглаарынга, чурум-сагылганы болгаш эрге-хоойлу чурумун бедидериге бурунгаар базым боон болур. Оңу ТК-ның Политбюрозу чурттун амыдыралына, ол ышкаш рынок экономиказының бурунгаарлаашкынга чугула негелде кылдыр көрүп турар.

Ниитилелди кризистиг байдалдан уштур дээш оларның салыышкыннарынга, бистиң бодап турарывыс-биле алырга, бүгү талалыг деткимчени Президентиге, ССРЭ-ниң Дээди Соведиге, республикаларда болгаш черчерде эрге-чагырга органнарынга партия көргүзер ужурлуг.

Эштер! Хереглел рыногун чогумчудары, чурттакчы чоннуң орулгаларын база чарыгдалдарын балансылаштырары — хүннүң кол сорулгазы, ону чедип алырда, чүнүн-даа мурнунда рынокка тараан массазын улгаттырары, ону бүдүрерин көвүдедири чугула. СЭКП ТК-га кээп турар медээлерден алгаш көөрге, материал-техниктиг хандырылганың онза баксыраанын, ооң иштинде даштыкыдан кирер сөөртүр чиг эт база түүлеп четчелээр кылыгларның эвээжээнинин хараазындан чоокку үеде чоннуң хереглел бараанларын бүдүрүп турар чиик үлетпүрүн болгаш өске-даа адырларның бүдүрүлгелери берге байдалга таваржыр чадавас. Оңу болдурбазы чугула. Мооң мурнундала тургустунуп келген ажылагай харылзааларын база ажыл-агай керээлерин күүседири, материал-техниктиг хандырылганы эжиндери бирги черниң сорулгазы болуп турар. Кайда-даа ажылдап турары хамаанчокка шупту коммунистер маңаа шиитпирлин-биле киржир ужурлуглар.

Хереглел рыногунда байдалды ажырымчы хереглел, янзы-бүрү хоп-чип дээш, харын-даа, удавас болур деп турар аш-чутка чедир чугаалар улам нарыыдадып турар. Чоокку келир үеде бисти үүү манап турарыл деп дүрүм өзугаар айтырыгны кижилериниң салып турары-даа чөп.

Шак ындыг чугаалар үндезин чок деп бүгү-ле харыысалга-биле чугаалаар апаардыр. Кол культуралар талазы-биле өстүрген дужүт эрткен чылдарын чамдык политиктиг күштериниң чөрүү туружу салдарын чедирип турар. Оларның чамдыызы чажыртынмайн-даа «багай болган тудум эки» деп принцип-биле хөделип, боттарының политиктиг идээргээшкинин кижилериниң экономиктиг байдалга таарымчаалы-биле хандырып ап турар. Удуртулганың алаандан өрү бүгү структуразын соңгаарлатпайн эде тургузары негеттинин турар. Бо талазы-биле ССРЭ-ниң Дээди Совединиң «Чурттун экономиктиг болгаш ниитилел-политиктиг амыдыралын чогумчалыг болдурарының хемчеглериниң болгаш Президентиниң бүрүн эргелериниге немелделериниң дугайында» шиитпири күүнеге эрге-чагырганың быжыглаарынга, чурум-сагылганы болгаш эрге-хоойлу чурумун бедидериге бурунгаар базым боон болур. Оңу ТК-ның Политбюрозу чурттун амыдыралына, ол ышкаш рынок экономиказының бурунгаарлаашкынга чугула негелде кылдыр көрүп турар.

Ниитилелди кризистиг байдалдан уштур дээш оларның салыышкыннарынга, бистиң бодап турарывыс-биле алырга, бүгү талалыг деткимчени Президентиге, ССРЭ-ниң Дээди Соведиге, республикаларда болгаш черчерде эрге-чагырга органнарынга партия көргүзер ужурлуг.

Эштер! Хереглел рыногун чогумчудары, чурттакчы чоннуң орулгаларын база чарыгдалдарын балансылаштырары — хүннүң кол сорулгазы, ону чедип алырда, чүнүн-даа мурнунда рынокка тараан массазын улгаттырары, ону бүдүрерин көвүдедири чугула. СЭКП ТК-га кээп турар медээлерден алгаш көөрге, материал-техниктиг хандырылганың онза баксыраанын, ооң иштинде даштыкыдан кирер сөөртүр чиг эт база түүлеп четчелээр кылыгларның эвээжээнинин хараазындан чоокку үеде чоннуң хереглел бараанларын бүдүрүп турар чиик үлетпүрүн болгаш өске-даа адырларның бүдүрүлгелери берге байдалга таваржыр чадавас. Оңу болдурбазы чугула. Мооң мурнундала тургустунуп келген ажылагай харылзааларын база ажыл-агай керээлерин күүседири, материал-техниктиг хандырылганы эжиндери бирги черниң сорулгазы болуп турар. Кайда-даа ажылдап турары хамаанчокка шупту коммунистер маңаа шиитпирлин-биле киржир ужурлуглар.

Хереглел рыногунда байдалды ажырымчы хереглел, янзы-бүрү хоп-чип дээш, харын-даа, удавас болур деп турар аш-чутка чедир чугаалар улам нарыыдадып турар. Чоокку келир үеде бисти үүү манап турарыл деп дүрүм өзугаар айтырыгны кижилериниң салып турары-даа чөп.

Шак ындыг чугаалар үндезин чок деп бүгү-ле харыысалга-биле чугаалаар апаардыр. Кол культуралар талазы-биле өстүрген дужүт эрткен чыл

В. А. ИВАШКОНУЦ илеткели

(Төнчүзү. Эгези 2-ги арында).

ылгалдар кадаа ажыл-агый бүдүрүлгеши организастаарыңга девискээрини онзагай байдалын өскеннин көөрүн негеп турар. Көдээге рынок экономиказын хөгжүдүрү чео реформазының дүрген болгаш масштабтыг болурундан база хамааржыр, ынчан ол ажыктыг болур. Ол дээрге көдээге ажыл-агыйны башкарыр чорудаының чаа хевирлериче шилчиринин кол айтырыы болур. Чер дугайында хоолуда тодаралы айытканыда ышкаш чамдык республикаларда чер кодексини хүлээп алыры дыка үзамдыгып турар, чер фондузунуң ончалалы, ажыглаллыг черниң кадастр үнелели болгаш оларны тус чер Советтериниң эргезиче шилчидери чоруттунмаан.

Улус депутаттарының Советтериде ажылдап турар партия комитеттери, коммунистер өг-бүле фермаларын, тараачын ажыл-агыйлар, күзелдиг хамаатыларның садогород участоктары алырынга, бажың чаныының ажыл-агыйын сайзырадырыңга бүгү-ле шаптараазынларны чайладыры дээш идепкейлиг ажылдаар үжүрлүг. Черге хүү өнчү институ тургузар дугайында айтырыгны ханы сайгарары негеттинип турар.

Черни өнчү болдурарының үезинде таарымча чок социал-экономиктиг үржүктар туруп кээп база болуру тодаргай. Ол дээрге черни бажын ажыр байыырыңга ажыглаары, националдар аразының месилдежиишкиннери болгаш өскедаа үүлдер-дир. Ол бүгү дыка шыңгыы боон турар. Оон үжүрүүнден улустарының боттарыңга, бүгү улустарга бо айтырыгны шиитпирлээрини аргазын бээрини дугайында саналды бүрүү-биле деткиири негеттинип турар-дыр.

Эң нарын айтырыг — карылга-планныг бүдүрүлгелерни ханчаары. Бир эвес акша тускайлап, дузалаарын дораанна шуут соксадып азы кызырар болза, оон түннели бүдүрүлгелериң массалыг хоозураары болгаш ажыл чок кижилериң саны көвүдээри ол болур. Сорулга болза ол акшаларны бюджеттен үгле уштуру эвес, харын база бүгү бүдүрүлгелерни, оларнынбиле кады карылгалыг-даа бүдүрүлгелерни, бүгү колхозларны болгаш совхозларны рынок байдалынче, чаржалажып болуруңун аргазынче киирери ол боон турар. Баштайгы үеде оларга кандыг-бир дузаламчыны көргүскен турар үжүрлүг, ынчалза-даа өске байдалларда тускай деннештирилге фондуларын, түр сан-хөө дузуламчызының шугумун дамчыштыр акша дузаламчызы, чиигелдиг дузаламчыны, коммерция банкыларының чээлилерин, өзүгаар түр сан-хөө дузуламчызын база бээр үжүрлүг. Када херек апаарыл, анаа бүдүрүлгелерни эде организастаары, удуртулганы быжыглаары, ажылдакчыларның санын кызыраары, кандыг-бир активтерни садары, эде тургузары база негеттинип келири чугаа чок.

Ол ышкаш бүдүрүлгениң онзагайының үржүүнүн моон-даа сонгаар күрбюджеттен хандыртынар апаар, ынчалза бүдүрүлгелериң турар апаары чугаажок, ынчангаш ол дугайын дорту-биле чугаалаар херек. Оларының саны ындыг-ла хөй эвес, ынчалза-даа күрүне деткимчезин ап турар бүдүрүлгелер, ол хамаанчок бүдүн адырлар безин бүгү чүүдүрде бар болгай, чүге дээрге оларны орулгалыг бүдүрүлгелериң деннелинче киирер чорук өртектериң ыяап-ла улгадырын болдурар болгаш түннелинде чүүү-даа бербес болур.

Рыноктуң социал перспективаларын болгаш - шыдаар аргаларын үнелеп көрүп турган, даамчыраашкына алыспайн, оон таварыштырар үржүктаның шын болгаш долуу-биле тодарадып көөрү чугула боон турар. Ынчангаш бүгү экономиктиг, социалдыг болгаш политиктиг үржүктаны шуптузуп эн-не шыңгыы-биле бүгү талалыг деннел көөрү болгаш баш удур тодарадыры, кандыг-даа шилчилге үезинде чайлаш чок болуп карылгаларны эн эвээ-жедиин, девискээр, республика бүрүзүнүн болгаш бүгү ниитилелдиң хөгжүлүзүнүн онзагай үүлдерин барымдаалап көөрү эргежок чугула боон турар.

Рынок экономиказынче шилчиринин баштайгы үелериде бүдүрүлге хемчээлин кызыарының аргазын хамыктын мурнунда өөренип көөр херек. Ындыг хевирлиг үржүктар билдингир хемчээлиг болуру чайлаш чок. Продукциязы хереглеттинмейн турар бүдүрүлгелер хаглыр, ниитилелге херек кылыгларны бүдүрүп үндүреринге оларны эде дерип кылыр үжүрга таваржып апаар. Бүдүрүлгениң кызыары хөй нуруутунда «А» бөлүктүн адырларынга болгаш үлетпүр тудуунга таваржып болур. Ынчангаш бүдүрүлгениң дыка кудулаашкының болдурбас дээш бүгү үүлдерни кылыр херек. Эн эвээш экономиктиг индириилериң болгаш социал көрүлгаларны болдурбас, ындыг шиитпирлериң баштай үүлдүн алыр үжүрлүг. Эң кол чугаа болза, ол ажылды бүгүн доораан эгелээри боон турар.

Акша-хереңгини ажылдап алырының болгаш оны боттарының күзээнз-биле чарыгдаарының калбак аргаларын тодаан бүдүрүлгелер оларының хүн бүрүдеги хереглелдеринге, хамыктын мурнунда ажыл төлевириңге болгаш хереглелге-даа ажыглаашы турушкаларының айымы бар боон турар.

Элээн хөй таварылгаларда чогум-на ындыг боон, дедескии, балансылыг эвес чорукту улам ханыладып, чыылдаарының өзүлдезинге шаптыктап, бүдүрүлгениң эде тургустунарын, эртем-техниктиг депшилгени ооҗумнадып турар. Ынчангаш ол чоруккa удур быжырымчалыг инвестициянны, сан-хөө болгаш үндүрүк политиказын чорудары негеттинип турар.

Рынокче шилчиишкиниң баштайгы үе-чадазында сайзыраңгай рынок инфраструктуразын тургузарынче, рынок харылзааларының байдалдарында ажыл-агыйны башкарып чорударын биле, мергежилдиг болгаш дуржулгалыг бедик эртем-билиглиг специалистини белеткээринче эң улуг кичээнгей салыр херек.

Ол ышкаш психологтуг факторну база барымдаалап көөр херек. Кижилериң хуудаг идепкейин үргүлчүлелдиг үениң иштинде базып келген чорук рынок экономиказының байдалдарында ажылдаарының шыңгыы сагылга-чурумнуң системазынга психологтың талазы-биле белен эвес, бодунуң бүгү күжүн долузуби-ле бээринге белен эвес кижилериң хөй бөлүүнүн тыптырынга чедирген. Ниитилелде мөөнеттииген ындыг бергелерни баш удур үзүткаары — партия организацияларының эң чугула сорулгазы.

Эштер! СЭКП-ге эң чугула, эң принципиалдыг айтырыг— рынок экономиказынче шилчилгениң социал өртек-үнези боон турар.

Амыдырал-чүүдүлгениң чаагай чоруунга болгаш хевиринге рынокче шилчилге кандыг салдар чедиреринин, ындыг шилчилге үжүүнүн чоныун ангы-ангы кезектериниң амыдырал деннели кудулай бербес ирги бе дээрзиниң талазы-биле совет кижилериң сагыш салып турарынга ТК каттыжып турар.

Рынок экономиказы —чаңгыс талалыг сорулга эвес, а чоныун амыдырал-чүүдүлгезин экижидериниң, чыгдынган чидис социал айтырыгларны шиитпирлээриниң чөпсээ боон турар. Ынчангаш рынокче шилчиири-биле холбашкан кандыг-даа төлевилелдерни үнелеп көөрүүн кол барымдаазы бистерге, коммунистерге, ындыг болур-даа ажыглаар. Чоныун амыдыралының деннелини бедидериниң социал программаларын кызырарының, ажылчы чоныун амыдыралы эргe-ажыктарынче хаалаарының орадажыышкынарынга удур партия шыңгыы демисежир апаар.

Рынок кижиниң бодунуң хүүзүнде күш-ажылчы салыышкынының ачызында чаагай чорукту бедидериниң идегелдиг болгаш дең-дескии аргаларын берип, инициативаны болгаш ажыл-агыйжы чорукту деткип, идиг бээр аргалыг.

Оон-биле чергелештир кижилериниң эрге-ажыктарын социал камгалалдың күрүне системазы камгалаар үжүрлүг. Онуң дыка хөй талазында катап тургузаы негеттинип турар. Бистер кижилериң ажылдаар эргезин хандырып, боттандырып чорударын боттарывыстын туружувустаа көрүп тодарадыр үжүрлүг бис. Ол эрге ындыктыг-даа. Рынок экономиказының байдалдарында чоныу ажыл-биле долдур хандырары ала-чайгаар, административтиг хемчеглер-биле болдунмас апаар. Ажылды кижиниң бодунуң кадыгаар көөрүүнүн хаарысалгалыы, ажылдаар чериниң үнезин улгадыр. Ынчалза-даа коммунистер ажыл чоктаныышкынның туруп кээп болдуруңун кыжаныының мурнунга салгаа турушту эвлеп шыдавас. СЭКП ажыл чоктаныышкынны баш удур болдурбазының, ажылдакчыларны белеткээрин, эде өөредириң болгаш ажылга киирериниң, түр ажылдавайн турарларга материалдыг хандырылганын чаңгыс аай күрүне системазын тургузары дээш демисежип турар.

Ажылдавайн барган азы долу күш-биле ажылдап шыдавайн турарларны: пенсионерлерни, инвалидтерни, студентилерни, хөй уругдуг өг-бүлелерни, чоныун эвээш хандыртынган кезектериниң социал камгаладының талазы-биле партияның херек кырында хөлсиишкиннерге рынок экономиказынче шилчириниң үезинде онза улуг ужур-дузалыг. Бистер чоныун ындыг кезектериниге дузалаарывыс боттуг хемчеглерни алырадыкчы хевиннерни амдажытпайн турган, ол чорударын бүгү талазыбиле өскедиг алыр үжүрлүг бис. Рынокче шилчиишкин совет кижилериниң өскенин эргезин, кадыын камгалаар, дмштаныр, чурттаар орааи-бажын алыр, мазылап кыраанда болгаш аараан таварылгаларда материалдыг дуза алыр дээш, өске-даа ындыг эң чугула социал эргелерни казып-кыяр чорукту болдурбас үжүрлүг.

Рынок экономиказының байдалдарында ол айтырыгларны шиитпирлээри чамдык өскерлиишкиннерлиг болур, ынчалза-даа айыттынган эргелерни хандыварының магадылалдары чүгле хевээр артар эвес, харын база алам күштелген турар үжүрлүг. Ол ышкаш рынокче шилчиринин үезинде культураны, бүгү угаан-бодал амыдыралын хелбээзк-биле коммерциялаарынга удурланырын боттарывыстын дорт хүлээлгевис деп көрүп турар бис. Чогум-на ынчангаш коммунистер культураны, кадык камгалалын болгаш чыдыышкынны күрүнеин талазында деткириниң политиказын ажылдап кылырынга болгаш боттандырып чорударынга эң идепкейлиг киржир үжүрлүг.

Тараачыннарның социал камгалалының талазы-биле хемчеглериниң онзагай талалары бар. Олар хоорайжылар-биле боттарының деңэргелиг эвезиниң дугайында айтырыгны чөптүү-биле көдүрүп турар. Шынап-ла, көдээ черлер амыдыралдың социал-амыдырал байдалдарының бүгү комплекизиниң талазы-биле хоорайдан дыка хожудан каап шыңгыы. Рынок экономиказының үезинде чүрттталга тудуу, оруктар, газификация болгаш электрификация, суг хандырылгазы, кадык камгалал болгаш чыдыышкын чижектиг ындыг сорулгалыг программаларны күрүнеиң эң идепкейлиг деткимчезинбиле боттандырар үжүрлүг.

Үүрмектеп садар өртектер дугайында айтырыг чоныун улуг дүвүрелин болдуруп турар. Рынок экономиказынче шилчиишкин үезинде үүрмектеп садар өртектер канчаар өскерлирил? Өртектер барааннарның кандыг бөлүктеринге база кандыг хемчээлге бедиирил? Акшаның үне чокталырынга, ыланғыя эвээш хандырылгалыг кижилерге хамаарыштыр камгалал. хемчеглерин алыр бе?

Бо бүгү айтырыгларга шыңчы харыы бердинген турар үжүрлүг. Рынокче шилчиишкин үезинде үүрмектеп садар өртектериниң өртумак деннели бедиири билдингир. Ийет, бис рынокче ам-даа шилчиваан бис, а дыка хөй барааннарның өртектери элээн өскен болдур эвеспе.

Ылангыя бирги хереглелдиң барааннарының чамдыызынга өртектерни күрүне башкарар хемчеглер база акшаның үне чокталыышкынындан, бирги ээлчегде чоныун эвээш хандырылгалыг кезини камгалап турар өске-даа хемчеглер бөгүн херек дээрзи база билдингир.

Пленумнуң кижикчилери бо принципиалдыг айтырыг талазы-биле бодалдарын чугаалаар болгаш тодаргай саналдарны киирер боор деп бодап турар бис.

Рынок харылзааларын хөгжүдериниң алыс сорулгазы болза, экономиктиг идепкейлиг амыдыралче, ажыл-агыйны эргелеп башкарырынче ажылчы чоныун калбак массаларын хаара тудары, оларны хуу өнчүлүглерже-даа, сонуургалдыг ажыл-ишчилерже-даа хуулдурары болур дээрзин СЭКП барымдаалаар апаар. Үүгле бо үүүлдер социалистиг шилин алыышкына ниитилел депшилгезиниң баазазы, челенгнижи болгаш магадылалы болур.

Рынокче шилчиишкин үүгле «ажытталчак экономиканы» кажарлакчыларына ажыктыг деп чугаалажып турар болгай. Партия, «рынок философиязы» дээш турушпушаан, бодунуң политиктиг арнын чидирер деп маваа холбаштыр бадыткап турар. Оон-биле чөпшээрежип болбас. Коммунистер алыксак-чиксек болгаш чазый чоруктарның, эки рынокту чижен базаар-биле солуурунуң удурланыкчылары боон келген болгаш болур-даа.

Эрге-хоойлуг күрүне экономикага эрге-чурумну бадыткаары-биле эгелээр деп санап турар бис. Партия, бүгү коммунистер ажытталчак рынокту, чижен байыышкыннарны чажырар дээш кандыг-даа оралдажыышкыннарга удур, ажыл-агыйны башкарып чорударының чаа хевирлериниң үезинде оор болгаш чазый-чилби кижилер үптеп алган үүлдерни «агартым» ыыдаазын дээш оларга удур эң шиитпирлиг демиселди чорудар болгаш сырый каттыжар үжүрлүг.

Эштер! Рынокче шилчиишкин Эвилел ниитилге республикаларның харылзааларының айтырыгларын чаа ёзу-биле тургузуп турар. Бир эвес боттуг байдалды шын көөр болзувусса, Эвилел оон эрги-даа, чаа-даа хевирлериниде чок дел чүвени миниир херек. Бодунуң үезин эрткен күрүне тургузуунук, херектиг үүгазы-биле алырга, унитарлыг тургузугнуң дугайында хараадаашкын кылган хереэ чок боор. Партияның XXVIII съездизиниң шиитпирлериниде айытканы ышкаш, бүрүн эргелиг күрүнелериниң чаа федерациязын тургузарынче бурунгаарлаары эргежок чугула. Төп чер эки тура-биле каттышкан республикаларның кады хөделиишкиннериниң эргежок чугула негелделеринге бараан болган турар. Эвилел ниитиниң чаа харылзааларын тургузарынче дүрген-не чоруп органы дээре. Республикаларның экономиктиг эвилелин, бот-боттарыңга ажыктыг рынок харылзааларын калбартып чорударынга чаңгыс аай экономиктиг делгемни хевирлеп тургузары Эвилелдиң чаа керээзинче баар орукка чугула базым болган турар ужурлуг. Рынок байдалдарында күш-биле, экономиктиг быжыглаан эвилел болза күрүнеиң экономиктиг күүү-шыдалы болбас, а рынокту кол субъектизиниң экономиктиг эрге-чагыргазы, экономиктиг эрге-ажыктарның дириг судалдары-биле улус ажыл-агыйының өске-даа звеноларын тудуштурган кандыг-даа административтиг эрге-чагыргадан быжыг, тускайлаң бараан бүдүрүкчүзү бүдүрүлге болур. Чогум-на харын экономиктиг ындыг харылзаалар бүрүн эргелиг республикалар Эвилелиниң идегелдиг чөленгнижи боон болур. Рынок шынар талазы-биле чаа Эвилелдиң экономиктиг үндезини болбушаан, төп органнарның тергидекчи албадаашкының узуткаар, республикалар аразынга күш-ажыл хуваалдазында четпестерни чоорту эдер. Бүдүрүлгелер болгаш организациялар деннелинге интеграция чорудушкуннары республикалар болгаш девискээрлер аразынга дең эргелиг, сезигленген хостуг, бот-бодунга ажыктыг харылзааларның тыптын кээринге, оларны быжыглаарынга үүүден-даа артык ажыктыг дузаны чедирер. Төптүн аңаа киржирин болгаш салдар чедирерин болдурбайн турар республикалар аразының чугаалажыышкын чорудушкунуң «доора моделин» боттандырганының түннелинде боон болур бүгү ниити эвилел структуларының узуткаттына берип болурунуң политиктиг үржүктарынга тодаргай доктаавас мен. Ындыг янзылыг модельди боттандырар болза, делегей эргелериниң кежигүнү ССР Эвилели ышкаш, тускайлаң күрүне дүжер апаары билдингир-дир, ындыг чорук чүгле Эвилелге эвес, харын федерациянның кежигүн бүрүзүнге аңы үржүктарны чедирип болур.

СЭКП ТК-ның Политбюрозу төптүн экономиктиг ролюн канчаар көрүп турарының дугайын маңаа чугаалаксаан ийик мен. Чаңгыс аай экономиктиг байдалга ниити акша системазының турарын, ниити эвилел рыногун камгалаарыбиле чаңгыс аай эрттирилге албанын организастаарын, чиг эттиң болгаш өске-даа барааннарның кол хевирлериниге дугурушкан өртектерни тургузарын көрүп турар. Экономиктиг төп чокта камгаланыр арганы деткиириниге болгаш Эвилелдиң күрүне айыыл чок чоруун хандырар экономиктиг байдалдарны тургузар дугайында, экономиктиг эвилелдиң бүгү кежигүннериниң эрге-ажыктарынга дүүштүр чиг эт баазазын хөгжүдериниге, чаңгыс аай әртем-техниктиг болгаш экологий политиказын чорударынга хамаарыштыр чугаа ылыры болдунмас. Шуптузу ол эвес. Маңаа ниити Эвилелдиң валюта фондузун тургузарының болгаш ажыглаарының, ССР Эвилелиниң делегей ниитилежилгезиниң мурнунга хүлээлгелерин күүседириниң эргежок чугулазын демдеглел каайн. Даштыкы экономиктиг политика стратегиязын төпчүдүп ажылдап кылбас болза, ниити рынок тургустунмас.

Республика бүрүзү, ийет, үүгле республика бүрүзү эвес, өскелер-даа база, бодунуң продукциязыбиле даштыкы рынокче үнгеш, бодунуң экономиктиг байдалын чиигі-биле экижидип ап болур деп чугаалар сөөлгү үеде тыптын келген болгай. Бодунуң агаар делгемин чарлап алган районнар, бодунуң экономиктиг зоназын далай кыдыында чарлап алган чурттакчылыг черлер бистебар апарганын билир силер. Бо бүгү үүүлдер озалдыг азыышкын боон турар-дыр. Эштер. Делегей рыногу — нарын айтырыг, конъюктураны билбейн чыткаш, олче баары дээрге, бодун улуг чидириглерге таварыштырар дээш ол, ону хөй барымдаалар-биле ам безин балыткап турар.

Эвилелге экономиктиг чаа харылзааларны тургузар талазы-биле кызымак, кончуг шыңгыы, оон-биле кады нарын ажылды кылыры негеттинип турар. Рынок националдар аразының харылзааларын бодуу-ла таарыштырып каар дээрзинге бүзүреп болбас. Ынчалзадаа рынок улустар аразының харылзааларын калбартырынга. национализчи маптаныышкыннар, болуп экономиктиг кызагдаар болгаш сепаратизм политиказының бүгү мегезин кижилерниң угаан медереп билип алырынга дузалаар дээрзинге бүзүрелдиг бис. Эвилелден улам-на ырап чоруткан республика бүрүзү кризистен улам-на чедиишкиниг үнер дээр ындыг калбаа-биле чоруп турар бодал дээрге, мувгашталыышкынга чедирер болгаш бистиң улуска дыка улуг хоралыг ханы алдагдал-дыр.

Эштер! Бир эвес бистиң партиявыс эде тургустуруушкунга инициативазын дүжүп бербес, бөгүн контроль адаандан уштунуп турар ындыг ниитилел болуушкуннарын херек агымынче углап шыдаптар болза, чуртта байдалды эң кыска хуусаада орталандырып, рынокче эң-не эвээш социал карылгалыг шилчип кирип болур.

Бистиң бо Пленумвуска санал-оюал солчуушкуну, оон хүлээп алыр шиитпирлери коммунистерге боттарының ажылын рынокче шилчиринин байдалдарында партийжилериниң амгы салгалдарыңга принципиалдыг чаа үндезинге эде тургузарынга дузалаар үжүрлүг.

Рынокче шилчиринин перспективазының болдуруп турары элээн хөй санныг кижилерниң, хамыктың мурнунда коммунистиң хөй-хөй чигзиниишкиннериң, коргуушкуннарын болгаш айыылзыныышкынын бистер шуптувус тарадыр үжүрлүг-дүр бис.

Бистер, коммунистер, бистиң ниитилел тудуувусту чогум кандыг үндезинде эде тудуп, аңаа кандыг байдалдыг чурттаар үжүрлүг бис дээрзин бодувуска тодарадыр база өскелериниң билип алырынга дузалаар үжүрлүг бис. Чугаа болза чаа экономиктиг бодалдың тургустунарының дугайында, ниитилел угаан-медерелинге ёзулуг революцияның дугайында боон турар-дыр. Ону ёзугаар партийжи өөредилгениң болгаш бот-өөредилгениң бүгү системазын, партияга шинчилел ажылын, идеологтуг албан черлериниң болгаш массалыг информация чепсектериниң ажылын эде углаар, рынок экономиказының байдалдарында ажылдаары-биле каралааның билиин бедилип, катап белеткээринче партия организацияларын углаар ужурлуг.

Үндезин өскерилгелер бистиң партияның чүгле идеологтуг болгаш пропаганда ажылынга болбас ужурлуг. Ынчангаш бистер Советтерге, профэвилелдериниге, күш-ажылчы коллективтерге херек кырында тургустунуп турар хөй партиялыг байдалдарның үезинде ажылдаарының уран аргаларын база катап боттуу-биле чедип алыр апаар бис.

Бистер күрүне органнарынга боттуг эрге-чагырганы дамчыдып бээриниң эгелекчилери болганывыста, оларны деткиир. Советтер, чазак-биле, өске-даа күүсекчи органнар-биле сырый холбаалыг ажылдаар ужурлуг бис. Партия комитеди бүрүзү-ле боттуг байдалдарның үезинде хөделбишаан, оон-биле кады эш хуу ёзузу-биле чугаа кылып, кады ажылдаары хостуг болур. Хоойлужудулга инициативазы үндүрер эргени калбаа-биле ажыглаар, эргежок чугула апарган черлерге боттуг оппозицияның нүүру-биле идепкейлиг чаржалакчы болур херек.

Улус депутаттарының Советтериниге турар партийжи бөлүктер азы коммунистерниң фракциялары-даа ындыг боттуг ажылга улуг салыышкынын киирип шыдаар. Ындыг бөлүктерни чогуур үезинде тургускулаан, бут кырында быжыглып турун алганда, олар, Советтериниң ажылынга, оларның хүлээп алган шиитпирлериниге дээштиг салдарын чедирер. Ындыг бөлүктерни тургузар ажылды ээлчеглиг кампанияже хуулдура бербейн, оларны СЭКП-ниң ниитилелдиң болгаш чагырыкчы партияның авангардчы күжү болур байдалын хандырарының талазы-биле хүнүүн кол сорулгаларының бирээзи кылдыр керген турар ужурлуг. Оон түннелинде парламент ажыл-чорудулгазын кылып, ангы-ангы ниитилел-политиктиг күштербиле хөй партиялыг үеде, маргыжар болгаш чугаа кылыр аргалыг коммунистерниң кадр курлавырын тургузары негеттинип келир.

Экономиканың кол кезээ боон артар, ону дең-дескии болдуруп, чаартырының магадылалы болур күш-ажылчы коллективтерге экономиктиг реформаның, өске бүгү ниитилел чаартылгаларының салым-чолу шиитпирлеттинер апаар. Сөөлгү үеде күш-ажылчы коллективтерни политикадан дашкаар болдурарының, бүдүрүлгелерден парткомнарны үндүреринин дугайында айтырыг талазы-биле янзы-бүрү саналдар кииртинип турар апарган. Чамдык черлерде ындыг саналдарың дугайында далаш, парткомнарның ажылынга шаптыктаашкынны болдурар шиитпирлериниң үнгени хараадаашкын. Политикадан хостаар дээр чүүлүн талалакчылары хөй партиялыг туруп болуруи хүлээп көөр чорук бүдүрүлгелерге кандыг-даа партия турбас ужурлуг, ынчанмас болза, олар администрацияның ажыл-хереңги чорударынга шаптыктаар деп бадыткап турарлар. Ындыг бадыткаашкынарның ,эң-не кара сагыштының чугаалаваска-даа, янзы-бүрү бодалдар кымга-даа моондак болбазы билдингир-дир. Харын-даа администрация болгаш күш-ажылчы коллектив хөй-хөй саналдардан эң эки программаларны, идеяларны, сүмелерни шилип ап болур-дур. Эде тургустунуушкунуң ажыл-чорудулгазын улам бурунгаар шимчедириниң эрге-ажыктары дээш күш-ажылчы коллективтерде харылзааларын экижидер чорук СЭКП Уставыдан администрацияның ажылын контрольдаар эргени үштуп каап турар. Партия организациялары болза, ону боттандырарда оларын-биле сүме чокка хүлээп алган шиитпир дээш харысалганы чүтевейн турарын, олар ындыг шиитпирлерни шугумчүлээр, оларны күш чок болдурарын негээр, шилилгелиг саналдарны киирерни барымдаалаар ужурлуг. Оон кедеезе олар ажылчы чоныун сонуургалдарын камгалаары-биле, бир эвес кижиниң эргелери болгаш социалистиг хоойлудурум үреттинер, коллективтиң кызып-кыяр, кижилериниң ажылдаарының, амыдыралдың, дыштаныл-газының байдалы баксыраар болза, күрүне эрге-чагыргазының болгаш эргеден башкарылганын органнарынга удурланыкчының ролюн күүседип база болур.

СЭКП чаа экономиктиг политиканы чорударын чаасканн холгаарлаарын күзеевейн турар. Оон үезинде үүгле политиктиг удурланыышкынны болгаш месилдежиишкиннин, хоралыг хөделиишкиннерни болдурбас ужурлуг. Оон ужуруундан бистер ажык-дузалыг, кижиже болгаш оон хереглелериниче көрүнген экономиканы тургузары, хамаатыны интелелди болгаш эргежоойлуг көрүнеин хевирлеп, хөгүүнүм дээш чүткүп турар профэвилелдерни, партиялар, күштер болгаш шимчээшкиннер-биле деминг кады ажылдаарын күзеп турар бис.

Бистер чер-черде дыка хөй партия организацияларының ам-даа адырлып чадашканы азырадыкчы хевиннерни чөптүү-биле шугумчүлээр бис. Ынчалза-даа ол дээрге четпестерни келдереди, оон келерезе, СЭКП ТК-ның боттандырып чорудуп турары улуг хемчээлдиг ажылын кызырар дээнз канчап-даа ол эвес-тир. Харын, ол ажылды улам-на дүргедеп калбартыр херек.

Адаандан үстүнче кылган шиитпирлиг негелделерге харылавышаан, Төп Комитетти чаартырының, командылаар административтиг ажылагай органы турганындан ону политиктиг болгаш организакчы ажылдың, партияның коллективтиг бодалының, эртем ёзугаар баш бурунгаар шын көрүп билириниң төөү болдуварының оруу-биле шимчээшкинни кол утланыышкынарын бо Пленумга тодаргайлаар ужурлуг бис.

СЭКП ТК-ның комиссияларының болгаш ТК-ның аппаратының ажылын организастаар дугайында саналды Пленумнуң кижикчилеринге таратып берген материалларда айыткан. Ындыг хевирлиг ажылдарны партия комитеттери амгы үеде сайгарып, шиитпирлеп турар. Ол дээрге дыка харысалгалыг үеди. Партияның соңгулдалыг органнары коммунистер-биле найыралдыг ажылга каттыштырар, партийжи хүүзүүлеңге эш ёзузунуң байдалын катап тургузар, партия ажылынга хөй-иниитичи үндезинин колдадырын хандырар сорулгалыг партийжи структурының чугула тудуш кезээ тургустунуп турар. Ынчаарга партия аппаратының саны дыка кызыылып, оон ажылдап шыдаар аргалыы бедип турар. Партияның чаартыжган кадр потенциалының хөй нуруузу соңгулдалыг ажыллакчылардан тургустунар. Партия ажылдакчыларынче халдаашкынарны, а ол ышкаш харын дорт кызыышкынарны кылып турар болганда, партияның кадр потенциалының ынчаар тургустунары чугула дээрзин онзалап демдеглээр херек. Совет хоойлуларының бүгү күжүн партия ажыглап турган, бозунуң бүгү кежигүннерин, коммунистерин, ол ышкаш партия ажылдакчыларын шиитпирлиг камгалаар дээрзин коммунистерниң турасоруун илергейлевишаан, меделээр бодап турар бис.

Партия организацияларының байдалының дугайында партия сагыш салып турар, чүге дээрге кошкак организацияларлыг турган, шыңгыы айтырыгларны шиитпирлээри болдунмас болгай. Партиядан үнер чоруктар сөөлгү үеде бар. Тозан чылын баштайгы чартында СЭКП-ниң хүүзүлериниден 371 мун кижи, а чүгле июль-августа — 311 мун кижи үнүп чоруткан.

Ол дээрге эргилделиг үе-чадада кижилериниң политиктиг бот-тодаргайлаттынганы я ы н түннели-дир. Ниитизи-биле партида бот-эрыгланырының таарымчалыг чорудулгазы болдунуп турар-дыр. Социал талазы-биле идепкей чок, таварылга болуп кирип келген кижилер партиядан үнүп турар. Ынчалзажок өске хевир база бар — ол дээрге ырбакчылар-дыр. Партияга ам кежигүн болуп турары кандыг-бир ажыктыг үүүлдерни бербес, а оортан үнери айыылдыг эвес-тир деп, олар санаваышаан, СЭКП-ден далаш-биле үнгеш, оон төөгүзүн болгаш идеалдарын бактаарынга политиктиг капиталды чыып ап турарлар.

Бо нарын байдалдарда девиден азы уларай берген коммунистер партбилеттерин дужаап бергеннериң аразында элээш эвес бар болуп турары хомуданчыг-дыр. Бүгү тала-биле төлептиг кижилер бистиң хүүзүлериниң үнерин болдурбас, а бо үеде хонар эвес таваржып турарывыс ышкаш, антикоммунистерниң хүүзүлериниң СЭКП-ден үнгеннер көвүдеди бээрин соксадыр талазы-биле хөй үүүлдер партия организацияларындан база негеттинип турар. Партиядан далаш-биле, хандыр боланмайн үнген кижилер СЭКП-те дедир киреп дугайында билдириишкиннерин берип турар апарган. Ол дээрге хөй-иниити болуушкунарының чугула демдектериниң бирээзи-дир, ындыг кижилерге эжик ажык болур ужурлуг деп бодаар мен.

Ынчаарга бистиң бүзүреливисти быжыктырып турар кол үүүл — хамыктың мурнунда аныяктарның иштинден партия кежигүнү эвестерини партияга кирер дээн чүткүлү, эргилделиг үе-чаданың бергелерин бистин-биле үлежиринге эде тургустунуушкунуң идепкейлиг талалакчыларының белени-дир. 1941-1943 чылларда коммунистер болган СЭКП кежигүннериниң ам чоргаарланып чорууру ышкаш, хамаатыны улуг маадырлыг чорукту негээр ам базым-биле олар келээде чоргаарланыр дээрзинге бүзүрээр мен.

Партийжи ажылдың бүгү айтырыгларын чеже-даа оралдашса, шуптузуп чугаалаары белге-дир. Ынчаарга кол үүүл болза: бүгү үүүлдерни чогаадыкчы ёзу-биле көөр, үениң байдалынга дүүштүр чаа ёзу-биле ажылдаар, бергелериниң мурнунга ундаравас болгаш дүжүп бербес херек дээрзин онзалап демдеглээр болзан мен. Ажыы-биле чугаалаарга, партияда амгы байдал дээрге, чаа эвес болуушкун-дур. Ындыг байдал төөгүнүң эргилделиг үе-чаларында болдунуп турган, ынчаарда коммунистер ыылгалаларны аллаарлыыбиле ыыдажып эрткеннер.

Партия талазы-биле эштериске Төп Комитеттиң өмүнээзинден бо Пленумнуң индириилери бөгүн мынча деп чугаалаар ужурлуг бис: башты белик көдүрер херек, ындыг арын-нүүр чок үргүлчүнүң халдаашкынары-биле эштежири болзун. Ниитилелди дүвүредип турар айтырыгларны шиитпирлээр талазы-биле бистин күженнишкиннеривисти чүгле хөй катап улгаттырары нүүлдээшкинге болгаш өнчүк-чөөгээлерге бистин эң дээре согуушкунуваа болур.

* * *

Пленум кижикчилериниң саналдарының допчулалын парлаар.

(СЭТА).

ХҮНДҮЛҮГ НОМЧУКЧУ!

Моон артыы талазында «Шын» солунну чылда чагыдып алырынга бланканы парлаан. Анаа адрезинерни почта салбырынын индекизи-биле кады, ат, фамилиянарны тодаргай кылдыр киир бижээш, почта белдиринге, салбырынга, чагыдылга чорудуп турар ажылдакчыларга чагыдылга өртээ-биле кады хүлээдип бээринерге, келир чылын «Шын» солунну ап, номчуурунга магадылал ол.

Абонемент саазынынга хүлээп алган касса машиназынын демдеглели, а ол чокта харылзаа салбырынын календарьлыг штемпель-танмазы, чагыдылганың өртээн төлээн дугайында квитанция бар болур ужурлуг.

Харылзаа ажылдакчыларынга: Моон артында СП-1 майык ёзугаар парлаттынган чагыдылга бланказы «Шын» солунну чагыдып алырынга ниити эвилелде чагыдылга бланказы ышкаш, шак ындыг дең эргелиг, күштүг.

Чагаа парлаттынган соонда

ДИРЕКТОР ЧОК АРТКАН

«Шын» солунуң октябрь 2-де үндүрүлгезинге республиканың В. Кек-оол аттыг театрында дүвүренчиг байдалды «Сезонга белен эвес» деп эге-биле парлаан. Ында театр 55-ки сезонну ажыдарынга белен эвес, септелге барык кылдынмаан. 215 мүн рубль-биле дээвирни септедип алырга, ам-даа дамдылавышаан, бо чорук ерт-халап болурун магадылап турар. Ол ышкаш кадрлар-биле театр четче хандыртынмаан, оон уламыдан цехтер база белен эвес, өскедаа дарый шинтпирлээр айтырыглар хөй болган. Ынчангаш ниитизи-биле театрның сезон ажыдарынга белен эвезин барымдаалааш, артистер ажыдыышкын хүнүн соңгаарладыр деп шинтпирге келген. Ол негелдени дарый шинтпирлээри-биле дүвүренчиг байдалга хамаарыштыр Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи Ширин-оол Хертек удурткан шинтпирлиг, далаш ажыл чорудар комиссияны тургускан. Республикада культураның төвү болур хөгжүм-шин театрында тургустунуп келген айтырыгларны дарый шинтпирлээринге дуза кадарын ол комиссия редакциянын ажылдакчызындан дилээн. Оон түнелинде солунга чагаа парлаттынган. Театр сезонун ей-шаанда ажыдар бе, азы соңгаарладыр бе, берге байдалга таваржы берген үеде театр директорунуң ажылдан хостаар дугайында билдириишкинин болгаш өскедаа чутула айтырыгларны октябрь 4-те болур коллективтиң ниити хуралында чугаалажыр турган.

Октябрь 4-те хөгжүм-шин театрының олуттарын артистер эдлекен. Дүвүренчиг байдалды чугаалажыр ол хуралга Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Ш. Д. Ооржак, РСФСР-ниң Компартиязының Тыва республика комитединиң секретары А. К. Канзай болган өске-даа харыысалгалыг ажылдакчылар киришкен. Ол хуралга театрның 220 ажыг ажылдакчыларындан 170 ажыг нижи киришкен. Хуралдың бирги айтыышынга директор Сиин-оол Оюнуң ажылдан үнер дугайында билдириишкинин чугаалажыр турган. Эрткен театр сезонунда коллективтиң ажыл-чорудулгазының дугайында оон илеткелин дыннаарын артистер негээн. Ол илеткел кылырының мурнунда «Шын» солун, бадыткаары-биле чугаалашпайн, чамдык фактыларга бадыткал чок чаткаанын, парлаан дээр хөөнүн илереткеш, театр кадрлар-биле хандыртынган дээрзин, бадыткаары-биле директорнуң оралакчызын, кол бухгалтерни, кол инженерни, чурукчуну хүлээп алганын дыннаткаш, оларны хуралдың киржиччилеринге таныштырган. Дүвү-далаш-биле ол четчелээн кижилерни артистер безин танывас, кажан ажылга хүлээп алганын безин билбес болду. Кол администратору база хүлээп алган мен дээрзин чугаалааш, оон адын тыппайн, залче кол администратор бар бе деп сураглады. Улус арызындан бир аныяк оол турун келгеш: — Мен ажылдавас мен, шыдавас-тыр мен — дээш олурун алды. Кадрлар-биле театрны четчелээн мен даар хөөнүг директорнуң «буу-хаазы» аңаа дораанна илереп келген. Директор Сиин-оол Оюнуң, санал берген артистер Марат Даржап, Любовь Сүгдерек, Виктор Кузин, Алексей Оржак, Дадар Барынмаа, Георгий Черников, режиссерлар Ирина Лопсан, Кадыр-оол Бегзи болгаш өскелер театрның ажыл-чорудулгазында чедишкиннерни болгаш ам-даа шинтпирлеттинмейн турар айтырыгларны айыткан.

Тыва театр 1935 чылда тургустунган соонда, культураның ёзулуг одаа болуп, чоннуң кижизидилгезинге улуг рольду ойнап келген. Оон техниктиг болгаш чогаадыкчы баазазы өскен. Артистериң арызында РСФСР-ниң болгаш Тыва АССР-ниң улустуң база алдарлыг артистериң саны көвүдеп орар. Делегейниң болгаш совет улустуң классиктиг чогаалдарын, тыва шин чогаалчыларының шилиттинген шилерин чоңга чыл санында бараалгадып турар.

Республикага кезек када өскүзүн национаддар арызында харылзааларның чидигленгени театр коллективин ооп эртпээн. Моон мурнунда чылдарда режиссерларны, орус бөлүктүг артистерин өскүзүрдөн чалап турган. Оларга тускай эртемниглер дээш бажың-балгатты эзлчег чокка берилтер таварылгалар тургулаан. Иштики курлавыр бар турбуже, өскүзүрдөн улус дилеп эккээр чорук тыва артистерге таарымча чок байдалды тургузуп турганы чажыт эвес. Оон аңгыда, ол бөлүк орулга чок ажылдап келген. Маңаа чангыс чижекти көрүп болур. Бо чылын кол режиссер Михаил Косман удурткан орус бөлүктүг артистери Даг-Алтайга шилерин чоңга көргүскен. Түнелинде 11 мүн рубль орулгалыг-даа болза, 54 мүн рубль чарыгдалдыг болган. Ол ышкаш, директорнуң хүлээлгезин күүседип турган Иван Бершанских 2 мүн рубльди алгаш, бөгүнге чедир санаашпаан. Ол үеде, Даг-Алтайга ажылдап турган үезинде, орус бөлүктү сөөртүп турган чолаачы Ховалыг озал-ондакты машиназы-биле ыылгаш, амы-тынындан чарылган. Маңаа ным буруулугул? Культура министириниң оралакчызы турган Л. Борисованың гаражын садып алыр дээш, театрдан 5 мүн ажыг рубль база агаарже үнген.

Артистер районнар кезин, ай-айы-биле чоруп каар. Оларның ажылдаарынга таарымчалыг байдал чок, кай-даа культура одаанга баарга соок, тар, артистерни аалчылар бажыңы-биле хандырбайн турар. Оон түнелинде кижилер аарыг-аржыыр чоруктарга таваржып келген. Артистевнин хөй кезин чуртталга бажыңнары-биле хандыртынмаан. Ниити чуртталга бажыңнарында бичии, тар өрөөлдерде хөй уруглуг өг-бүлелер чурттавышаан. Театрда партия, профэвилел, комсомол организациядары кандыг-даа ажыл кылбайн келген, аңаа-ла саазын кыйында «чурттавышаан». Амты үеде бүгү чурт рынок экономиказынче шилчип турар үеде, театрда бүгү-ле ажылдар чангыс черде «таптавышаан». Концерт болгаш шин көргүзүп районнарже аттанылыптар дээрге, автобустар чок, барган артистер — орус ооллар станционга кеступ келирге, оларны аныш пасажиркыны-биле уткаан. Оларның эрес-кашпагай арга-ларын көрүкчүлер сонуургал-биле көрген.

Бистин республикада атлетизм спорту ындыг-ла улуг хөгжүвээн. Оон чангыс-ла кеску чижээ — маргылдаа санында-ла оң-ла спортчуларны сөөлгү 15—20 чыл дургузунда көрүп келдивис. Сергей Кайгородов, Евгений Черногривов, Александр Базякин оларны билир бис. Чүгле сөөлгү 6-7 чыл бурунгаар каш-ла санныг чаа аттар спорттуң бо хевиринге кеступ келген. Бо четпестерни көрүкчүлер чугаалажып турду. Бо хевирни сайзырадып, аңаа хөй аныяктарны эвилелдеп, хаара тудуп болур арга барын боттуг чижектер-биле оларның чамдыктары бадыткарылар. Бо удаада база-ла мазы-хары дөгүй берген ол-ла спортчулар станционга келген.

Хоочун контуг дижиря ышкаш, оларда күш курлавыры, улуг энергия барын көрүкчүлерге олар магадаткан. Бо хоочун спортчулар 32 кг гирьки чаңгыс база ийи холдап олуй солуй өөн октап турда, 150-ден 250 килограмм чедир дезикин штанганы аксына салгаш, олуруп-туруп турда, көрүкчү бүрүзү аңаа орбаан: мактал кылдыр адыкыы часкай баалар болгу.

Сөөлгү үш чыл дургузунда бүрүнгу кыдат хран чүүл — ушу бистан республикага шаңнаан хөгжүл. Кыска ye иштинде ыңдыг спортчуларның хүрээлери өскен. Ушуңуч сериялары Кызылда, Чоон-Хемчикте, Бай-Тайгада, Эрзиде, Тес-Хемде, Таңдыда ажылдап турар. Ол секциларны 30 тренер (оларның 27-зи дипломуг специалистер) удуртып, кыдат хран чүүлдүн аңгы-аңгы аргаларын чүгле солдатка эвес, а уруглурга база өөредип турар. База бир кеску чижек. Ол болза Тыва АССР-ниң ушу федерациязының (даргазы В. С. Орус-оол) бот-орулга-чарылгаже шилчий бергенидир. Боду содун хандырыгнар, карылгазын боду дуглаар бо коллективтиң кежигүннери арткан воскресенье-де «Хүреш» стадионга бир дугаарында үнүп кээп, көрүкчүлерге бараан болган. Оларның көргүзүп турганы ушуңуң аңгы-аңгы хевирлерин аңаа келген кижилер улуг сонуургал-биле көрген.

• • •

Эртken дыштаныр хүннерде Кызыл хоорайның чурттакчылары болгаш аалчылар Совет Тываның 5 чыл аттыг стадионунга ССРЭ-ниң хоочун бут бөмбүкчүлери-биле «Енисей» командазы ойнаанын көрген. Келген аалчы спортчуларның арызында алдарлыг мастерлер хөй болган. Игорь Численко делегей маргылдааларынга киржип турган, удурланыкчыларының хаалгазынче сан киир теппейн барбас турган. Ынчангаш енисейжилерниң камгалакчылары Численкону холга ап, аңаа бөмбүк бербезин кызыдып турганнар.

Кайы-даа таланың ойнакчылары баштай шоодут халдаваан, бот-боттарын көрүп, шенешкен. Бир дугаар халдаашкынны Виктор Бондаренко «Енисей» командазынче кылган. Оон хоочун бут бөмбүкчүлери коорту оюнну холга ап, енисейжилерниң хаалгазынче улаа-дараа халдаашкыннарны удай-удай кылып эгелээн.

Владимир Долгоносов, Юрий Резник, Евгений Храбростин болгаш өскелердеа улаа-дараа халдап турза-даа, оюнуң бир дугаар үезээ хайым болуп, тик-тик кылдыр төнген.

Аалчылар өске командалар-биле база чигаргыр.

Монгуш ӨЛЗЕЙ-ООЛ.

ХООРАЙ ХҮНҮНҮҢ БАЙЫРЛАЛЫ

Спортчу маргылдаалар

Найысылалдың чеден алды чылынга тураскааткан хоорай хүнүнүң байырлалының үезинде чайгы спорт сезонунуң хаашкыны болган. Бо хүннерде дүжүт ажаалдазының чымыштыг үези чоруп турар болганда, чамдык будүрүлгелериң коллективтери ында шефтеп, а студентилер болгаш сургууллар ол ажылга хаара тутпаан, ынчангаш дыштаныр хүннерде «Хүреш» стадионунга эрткен көргүзүг маргылдааларга эвээш көрүүчү келген.

Баштай стадионга республиканың мотокросс талазы-биле шилиндек командазының кежигүннери кеступ келген. Олар техниканы эки башкарын билирин, оны дүрген чоруларынга боттарының бедик мергежилин баараататкан.

Оларның соон дарый 16 мөгенин хүрээн Сонам. Аңаа чүгле аныяк мөгелер колдай киришкен. Олар ачыр-дачыр тутчуп, шалыкын болгаш чараш аргалар көргүзүп хүрешкен. Түнелинде Сут-Хөл районунуң төлээзи Валерий Ондар биле Радик Намажап (Кызыл) сегиржип алган. Республика чергелиг хостуг, тыва хүрештерге хөй удаа киржип келген дужулгалыг мөге Радик Намажап аңаа шүүлгеш, ортектиг белек-биле шаннаткан. Шаңналдарны укчурлешкен база үшүк, дөртүк черлер өскүзүн мөгелерге база тывыскан.

Республика болгаш эрга маргылдаазынга доктаамал киржип, школачылар арызынга эриилдеп укчуражыышкыннарга шаңналдыг черлерге чедип хүрээнин, чаваш аргаларны, тактиканы көргүзүп турган алаады дзюдоистер — орус ооллар стадионга кеступ келирге, оларны аныш пасажиркыны-биле уткаан. Оларның эрес-кашпагай арга-ларын көрүкчүлер сонуургал-биле көрген.

Бистин республикада атлетизм спорту ындыг-ла улуг хөгжүвээн. Оон чангыс-ла кеску чижээ — маргылдаа санында-ла оң-ла спортчуларны сөөлгү 15—20 чыл дургузунда көрүп келдивис. Сергей Кайгородов, Евгений Черногривов, Александр Базякин оларны билир бис. Чүгле сөөлгү 6-7 чыл бурунгаар каш-ла санныг чаа аттар спорттуң бо хевиринге кеступ келген. Бо четпестерни көрүкчүлер чугаалажып турду. Бо хевирни сайзырадып, аңаа хөй аныяктарны эвилелдеп, хаара тудуп болур арга барын боттуг чижектер-биле оларның чамдыктары бадыткарылар. Бо удаада база-ла мазы-хары дөгүй берген ол-ла спортчулар станционга келген.

Хоочун контуг дижиря ышкаш, оларда күш курлавыры, улуг энергия барын көрүкчүлерге олар магадаткан. Бо хоочун спортчулар 32 кг гирьки чаңгыс база ийи холдап олуй солуй өөн октап турда, 150-ден 250 килограмм чедир дезикин штанганы аксына салгаш, олуруп-туруп турда, көрүкчү бүрүзү аңаа орбаан: мактал кылдыр адыкыы часкай баалар болгу.

Сөөлгү үш чыл дургузунда бүрүнгу кыдат хран чүүл — ушу бистан республикага шаңнаан хөгжүл. Кыска ye иштинде ыңдыг спортчуларның хүрээлери өскен. Ушуңуч сериялары Кызылда, Чоон-Хемчикте, Бай-Тайгада, Эрзиде, Тес-Хемде, Таңдыда ажылдап турар. Ол секциларны 30 тренер (оларның 27-зи дипломуг специалистер) удуртып, кыдат хран чүүлдүн аңгы-аңгы аргаларын чүгле солдатка эвес, а уруглурга база өөредип турар. База бир кеску чижек. Ол болза Тыва АССР-ниң ушу федерациязының (даргазы В. С. Орус-оол) бот-орулга-чарылгаже шилчий бергенидир. Боду содун хандырыгнар, карылгазын боду дуглаар бо коллективтиң кежигүннери арткан воскресенье-де «Хүреш» стадионга бир дугаарында үнүп кээп, көрүкчүлерге бараан болган. Оларның көргүзүп турганы ушуңуң аңгы-аңгы хевирлерин аңаа келген кижилер улуг сонуургал-биле көрген.

• • •

Эртken дыштаныр хүннерде Кызыл хоорайның чурттакчылары болгаш аалчылар Совет Тываның 5 чыл аттыг стадионунга ССРЭ-ниң хоочун бут бөмбүкчүлери-биле «Енисей» командазы ойнаанын көрген. Келген аалчы спортчуларның арызында алдарлыг мастерлер хөй болган. Игорь Численко делегей маргылдааларынга киржип турган, удурланыкчыларының хаалгазынче сан киир теппейн барбас турган. Ынчангаш енисейжилерниң камгалакчылары Численкону холга ап, аңаа бөмбүк бербезин кызыдып турганнар.

Кайы-даа таланың ойнакчылары баштай шоодут халдаваан, бот-боттарын көрүп, шенешкен. Бир дугаар халдаашкынны Виктор Бондаренко «Енисей» командазынче кылган. Оон хоочун бут бөмбүкчүлери коорту оюнну холга ап, енисейжилерниң хаалгазынче улаа-дараа халдаашкыннарны удай-удай кылып эгелээн.

Владимир Долгоносов, Юрий Резник, Евгений Храбростин болгаш өскелердеа улаа-дараа халдап турза-даа, оюнуң бир дугаар үезээ хайым болуп, тик-тик кылдыр төнген.

Аалчылар өске командалар-биле база чигаргыр.

Монгуш ӨЛЗЕЙ-ООЛ.

Журналистиң орук демдеглелдери

ЧОЛУКШУДУМ, МӨҢГҮН-ТАЙГА!

(Эгезин № 230 «Шында»)

Мөңгүн-Тайга районунуң амыдырал хандырылга комбинады (өске районнарда эргелелдер дээр) биле Баян Өлгий аймактың Ногаан-Нуур сумузунда ыңдыг комбинат-биле харылаа тутканы ыңдыг-ла ур болбаан. Бистин чангыс чер-чурттуларыгыс чайын кожаларының ажыл-ижи-биле ханы таныжып, «аалдан» баргаш келгеннер. Сумуң төвү хиреезинде оларның комбинады арта ийи каът болган дивес силер бе. Ынчалзажок, өөнүктерни олары ооорунга уткуваан, а тайгада чайгы дагеринде хүлээп алганнар. Орта баргаш, өглериниң сериин черге тип-алыр. Даараныр, идик-хем сентээр турчери бисте хой кыргыыр сарайлар ышкаш, ышкы чүгле шевер. Моол казахтарының чанчылы ындыг улус болган. Суурга чайын кыйдаа артпас, шупту улуг-биле чокка деп кек арт-сынар баарынче чайлаглар кижеп бээр. Ол безин биске солун, чаа чүүл болур. «Моолда казахтар чежел?» деп маңа айтырыымга, комбинаттың белен бараан складының эргелекчизи аныяк казах эр Мадегхаан, «90 мүн» деп харыылаан кижи, 100 мүнга 10-на мүн четпес. Бо улуг күш. Чолаачы Нурлыбай маңаа холбаштыр Моолдуң теогузунде бир дугаар сонгуткан президент П. Очир-бат чап-чаа дыңзыак хүлээп алганын, ол оон мурнунда Улустуң Улуг хуралының Даргазы турганын меңзеп сонуургадын дыңнаткаш, оон аңгыда Биче хурал база бар, оон даргазының оралакчызы бистиң аймактан казах кижи болдур эвесте деп чоргаарал-биле чугаалады.

Моол казахтары он ийи кижи ам мында келгеш бо. Кожа олурган тыва, казах оюнуктериниң чамдыызы ботботтарын таныжар, дүгээ, маңаа өг-ораннарынга безин киржип каапкан болгаш чугаа изиг-халап. Ол бичии чавырлы бөрге, районнуң амыдырал хандырылга комбинадының директору Т. И. Демчик сос алгаш, өөнүктерде өөренип болгу дег чүүлдер хөй дээрзин сеткил хаан чугаалап турду. Чижээ, тыва (моол) тоннарны угулзаары, хорагай-биле каастаары, допчуларын илери, национал хеп-сыны быжары, ак улдуунуг моол эр, кыс салыптарны даараары... Оон чадында моолдар хеп-сын даараанда, машинаның бисте ышкаш хол-биле долгавас, безин чадаарда бут-биле теппес, дөгөрези ток-биле ажылдаар электрик машиналарлыг даарзин чажырбады, арта таштыкы япон, америк. Ынчангаш уредиишкин, туруукчун деп чүвени олар барык-ла билбестер.

Удуртукчу дараазында комбинаттың ажыл-ижиниче дорт кирди, сан-чурагайларны адады. Коллектив сес айларның дургузунда 16 хевирге 34 мүн 500 рубльге чоңга ачы-дуза чедирер турган, херек кырында 39 мүн 700 рубльге ачы-дузаны чедирген. Черле ынчаш, бо коллективтиң доктаамал күшажылчы эки көргүзүглерни чедип ап турарын дараазында чижек-факт херечилээр чорбадыве. Комбинат бо 1990 чылдың ийиги кварталының түнелги-биле районларда ыңдыг төрелдешкен будурулгелер аразында калбарган социалистиг чарышка тиилекчи болуп үнгеш, Тыва АССР-ниң Чоннуң амыдырал хандырылга будурулге каттыжыышкынының шилчиир Кызыл тугтуг-биле шаңнаткан чорду. «Районнуң үлетлүр будурулгелериниң аразында бирги чартык чылда чарыжының тиилекчизи» деп бедик аттың база эдилекчизи. Ынчангаш ийи Кызыл тук ам мында кожа турун турарлары бо. Шилчиир туктарны холга ам-даа быжыг тудар, оларның өскээр шилчий баарын болдурбас дээш, кинап бурунгу шудургу ажылдап турар даарзин сес «йларның түнелдериндеи» эскерсиниер чугаажок.

Янзы-бүрү иштиг даштыкы хеп даараар, идик-кылыр, чуруп тыртыпар, хепти химиотег аштаалгаже киирер шак, телевизор, соодукчу сентээри-биле чергелештир өске чердерге хонар таваржыр ачы-дуза чедирилгелери безин бо ырак черде бар чорду. Чижээ, сентээр, кылдыры-биле кандыг-бир хемчээли улуг хер-херексел аайдедир дажыглаарда оон эзи ам кудумчуга эрткен-дүшкен, ындында-ла тывылбас автомашина «бадылаває» апарган. Улуг эвес хөлези-биле комбинаттың «УАЗ»-иги бо-ла оозун эккеп алыр алы чедирин берилтер. Ол ышкаш өгге салыр демир-суугу, чүнар-демир чижектиг чүүлдер кылдырын ус-шеверлер сурагланмас, ачы-дузаның бо бир хевирин база комбинат чедирин турар. Хеп-сын, эт-сеп аңаа боду буде бербезин билдингир. Оларны даараа, кылып, сентеп, будуруп турар бир чамдык улуг-биче кижилерни дарга адаарга, «хопчу-карамга» демдеглеп алган кижи мен. Оларым бо аныяк даараныкчы, даараныкчы болурда коллективте профэвилел комитединиң даргазы, комсомолчу Полина Серемаа, оон чаңгыс цехте кады ажылдап турары Зоя Делгер-оол, бригадир Клава Олай-оол, быжыкчы Оксана Борбак-оол база аныяннга чалыыр чалыы комсомолчулар баш таарыкчыны Борбак-ыс, идик сентевчизи Оюнуң...

Седип МОНГАЛ.

(Уланчылыг).

Ф. СП-1

Министерство связи СССР
«Союзпечать»

АБОНЕМЕНТ на газету 54241 (индекс издания)

«Шын»

Количество комплектов

на 1991 год по месяцам: 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12

Куда
(почтовый индекс) (адрес)

Кому
(фамилия, инициалы)

ДОСТАВОЧНАЯ КАРТОЧКА

На ___ месяц ___ экз. на газету 54241 (индекс издания)

«Шын»

Стоимость подписки ___ руб. ___ коп. переадресовки ___ руб. ___ коп. Количество комплектов

на 1991 год по месяцам: 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12

Куда
(почтовый индекс) (адрес)

Кому
(фамилия, инициалы)

Телевидение

ОКТЯБРЬ 10
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.35 «Сес». Литературжу уранчечен программа. 10.35 «Христофор Колумб». Уранчечен фильм. 3-ку серизы. 12.00 «Ол болган... болган...» 12.30 «Ye». 13.10—14.10 «Фестивальдар, конкурстар концерттер». 15.45 Уругларга фильм. «Хеглуг дүш, азы Каткы болгаш карак чаштары». 2-ти серизы. 16.50 Молдованың хөгжүмүг аас чогаалының концерти. 17.25 Уруглар шагы. 18.30 «Ye». 19.00 Улусчу аллгалар. 19.15 Россияның парламент медээчизи. 19.30 «Христофор Колумб». Уранчечен фильм. 3-ку серизы. 21.00 «Ye». 21.30 Коллаж. 21.35: 23.40 «Ленинон бистик-биле». «Олимпийский» спорткомплекске кежээ.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35: 9.35 «Бойдус эртеми. 3 класс. Бүрүлер дүжүп турда. 9.05 Немец дыл. 1-ги чылы. 10.05 Немец дыл. 2-ги чылы. 10.35 11.35 Ниити биология. 10 класс. Кылымал шилилгениң чогаадыкчы болю. 11.05 Орус чугаа. 12.05 «Оор чорук». Уран-чечен фильм. 2-ги серизы. 13.10 «Керүүктер аразында часкаан». Телефильм. 13.45 М. Мусоргский. Концерт. 14.20—15.35 «Алдын куда». Уранчечен фильм. 2-ги серизы 17.00 «Кэргэнчиг Маша». Уран-чечен телефильм. 1-ги серизы. 18.05 В. Комаров. Концерт. 18.30 «Ye».

КЫЗЫЛДАН

19.00 Барымдаалыг фильм. 19.15 «Тыва черде». Медээлер тайылбыр, интервью. 19.50 Медээлер. 19.55 Чарладлар.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удуар, чаштар!». 20.15 Якут АССР-ниң Куртелерадиозу. «Соңгу чүүче результат даажып турар бе?». 20.55 «Хоруглуг хоорай». Эртем-тайылбырлыг фильм. 14-ти сериялары. 21.45 ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязында. 22.45 РСФСР-ниң Дээди Совединиң сессиязының үүн демдеглери. 23.45 Шанси провинциянын аас чогаал болгунуң концерти. (КУР). 00.20—01.45 Хоккей. ССРЭ чемпионалы. «Динамо» (Москва)—«Сокол».

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

19.00 Коллаж. 19.05 З. Маттус. Концерт. 19.25 «Хайнань ортулуктун шелдези». Телефильм. 20.00—20.15 «Тамчыктыг удуар, чаштар!».

◆

«Тыва турист» дараазында маршруттарны турисчи путёвкаларын тарадын эгелээн: Ташкент — октябрь 25—28 путёвканың өртээ 200 рубль. Ленинград — октябрь 25—29. путёвканың өртээ 330 рубль. Москва — Суздаль — Кострома — Владимир — Ярославль — ноябрь 12—21. путёвканың өртээ 311 рубль. Таллин — ноябрь 15—19. путёвканың өртээ 328 рубль. Вызу — Ленинград — ноябрь 22—29 путёвканың өртээ 423 рубль. Бухара — ноябрь 30—октябрь 4. путёвканың өртээ 243 рубль. Фрунзе — декабрь 10—15. путёвканың өртээ 214 рубль. Киев — декабрь 17—21. путёвканың өртээ 276 рубль. Ленинград — декабрь 21—25. путёвканың өртээ 301 рубль. Ташкент — декабрь 23—27. путёвканың өртээ 229 рубль.

Аъш-чемнин, хонар чернин, экскурсия чарыгдалдарының база самолёт-биле ыкай-бөөр чоруурунун өртээ путёвка өртээнде кирген.

Ташкентке дыштаныр хүннерде баргаш кээр 26 кижиден коллективтиг чагыны хүлээп ап болур. Путёвканың чижек өртээ 200 рубль.

Бистин адрезивис: Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, 1. «Мөңгүлек» гостиница, ийиги каът.

◆

КИНО

ОКТЯБРЬ 10-ДА

«НАЙЫРАЛ»: **«Другая женщина»** (АКШ) 9.20, 13.00, 17.20, **«Так жить нельзя»** (2 сериялыг) 11.00, 15.00, 19.00 шаңтарда.

Видеозал: **«Сети любви»** (Индия, 2 сериялыг) 9.10, 11.40, 14.30, 17.00, 19.30 шаңтарда.

«ПИОНЕР»: **«Большие хлопоты из-за маленького мальчика»** 9.00, 12.40. **«Ночь без приключений»** 10.30, 13.40. **«Золотой поезд»** (2 сериялыг) 15.20, 18.10, 20.40 шаңтарда.

«КАА-ХЕМ»: **«Миссисипи в огне»** (2 сериялыг) 14.00, 16.30, 19.00 шаңтарда.

«ВОСТОК»: **Хон Гильдон»** 15.00, 19.00. **«Под принуждением»** 17.00 шаңтарда.

Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

РЕДАКТОР
В. Ф. ЧАДАМБА.

ТЕЛЕФОННАРЫ: ◆ редактор — 3-43-34 ◆ оралакчылары — 3-33-91, 3-34-17 ◆ ариемная — 3-34-26 ◆ харыысалгалыг секретарь — 3-34-92 ◆ оралакчылары — 3-45-93 Кылдыстер ◆ партийни амыдырал — 3-36-82, 3-36-25 идеология — 3-34-57 ◆ совет тургузуу — 3-34-99, 3-41-23 ◆ үлетлүр — 3-34-49, 3-36-73 ◆ агроүлетлүр — 3-41-16 ◆ культура — 3-39-15 ◆ информация — 3-37-11 ◆ чагаа кылдыы — 3-39-03, 3-34-39 ◆ эчүлге — 3-34-93; корректорлар — 3-37-11 ◆ үндүрүкчүдер — 2-27-41 ◆ чолуг келбейн баргаан — 2-32-75 ◆ бухгалтерия — 3-43-41;

Чылда 300 катап үнет
Хемчээли 2 парлалга ямазы
Тиражы 28000 экз.

Тыва АССР-ниң Ниитилелге комитединиң типографиязында болгаш ном садыының керектерининг салазы-биле күүрүп комитединиң типографиязында Кызыл Шетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чатыг № 507.

Индекс 54241.